

İFD

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi

Burdur Mehmet Akif Ersoy University
Journal of Theology Faculty

e-ISSN: 2757-6418
(Aralık / December 2022) 3/2

EBÜ'L-KÂSİM EL-MÜEDDİB'E GÖRE ARAPÇA EMİR KİPLERİ VE KUR'ÂN'DAKİ YANSIMALARI

According to Abū al-Qāsim al-Mu'addib Arabic Imperative Modes and Their Reflections in the
Qur'an

İRFAN KÖSE

Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı,
Muğla, Türkiye
Dr, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric,
Muğla, Türkiye
irfankose@mu.edu.tr
orcid.org/0000-0001-7903-5801
<https://ror.org/05n2cz176>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 03 Ekim/October 2022
Kabul Tarihi/Accepted	: 31 Ekim/October 2022
Yayın Tarihi/Published	: 30 Aralık/December 2022

ATIF / CITES AS

Köse, İrfan. "Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e Göre Arapça Emir Kipleri ve Kur'ân'daki Yansımaları". *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık/December 2022), 241-266.

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. Yayıncı / Published by: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Burdur Mehmet Akif Ersoy University Theology Faculty.
Burdur, Türkiye.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. İrfan KÖSE.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License : Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

According to Abū al-Qāsim al-Mu'addib Arabic Imperative Modes and Their Reflections in the Qur'an

Abstract

This study aims to present Abū al-Qāsim al-Mu'addib's (d. 338/950) views on amr (imperative) modes in the Arabic language. The existence of the author and his work, about which there is very limited information, have been kept secret for centuries. Even though more than a quarter of a century has passed since the work was unearthed and published, there has not been any significant research on the work, except for limited studies in the Arab world. As its name suggests, the work, which is a book of morphology, contains valuable information about the science of grammar, as well as original information in the field of lexicology and phonetics, and proposes a unique terminology and morphological classification model. In his only known work, *Daqā'iq al-tasrīf*, the author gave important information about the imperative expressions in Arabic. According to him, forms expressing imperative meaning are not limited to certain forms. According to the author who points out the richness of Arabic in terms of optative mood expressions, there are nine different language materials used in the meaning of imperative. In addition, his examination of the types of imperative in the Qur'an and expressing each of them with different concepts will contribute to the understanding of the divine message. According to his determination, the expressions of imperative in the Qur'an are used in twenty-three different meanings. Therefore, this article is important in terms of focusing on Abū al-Qāsim al-Mu'addib's determinations about the imperative structure of the Arabic language and its reflections in the Qur'an.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-Mu'addib, *Daqā'iq al-tasrīf*, Meaning, Imperative, Qur'an

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e Göre Arapça Emir Kipleri ve Kur'ân'daki Yansımaları*

Öz

Bu çalışma, Arap dilinin emir kipleri konusunda, Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in (ö. 338/950) görüşlerini sunmayı amaçlamaktadır. Hakkında malumat oldukça sınırlı olan müellif ve eserinin varlığı, asırlarca gizli kalmıştır. Eserin gün yüzüne çıkarılarak yayınlanmasının üzerinden çeyrek yüzyıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen Arap dünyasında yapılan sınırlı çalışmalar hâriç, eser üzerinde kayda değer bir araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. İsminden de anlaşılacağı üzere bir sarf kitabı olan eser, sarf ilim dalına ait kıymetli bilgilerin yanında, leksikolojik ve fonetik alanda da özgün bilgiler içermekte ve kendine özgü bir terminoloji ve morfolojik tasnif modeli önermektedir. Müellif, bilinen tek eseri olan *Deḳā'iku't-tasrīf*'de Arap dilinde emir ifadeleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ona göre, emir anlamı ifade eden yapılar belirli kalıplarla sınırlı değildir. İstek bildirme kalıpları bakımından Arapçanın zenginliğine işaret eden müellife göre, emir anlamında kullanılan birbirinden farklı dokuz dilsel malzeme vardır. Ayrıca onun, *Kur'ân*'da geçen emir türlerini inceleyerek her birini farklı kavramlarla ifade etmesi, ilâhî mesajın anlaşılmasına katkı sağlayacak niteliktedir. Onun tespitine göre, *Kur'ân*'da bulunan emir ifadeleri, yirmi üç farklı anlamda kullanılmıştır. Buradan hareketle bu makale, Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in Arap dilinin emir yapısı ve *Kur'ân*'daki yansımalarıyla ilgili tespitlerine odaklanması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, el-Müeddib, *Deḳā'iku't-tasrīf*, Emir, Anlam, *Kur'ân*

Summary

Desire, request, and demand, each of which is one of the outputs of the unlimited movement of the human mind, whose imagination cannot be inhibited. It is possible through symbols/words that the desires and requests that arise as a result of complex mental activities are visible and felt in real life. Expressing the endless requests that occur in the emotional world of human beings has revealed the problem of meeting unlimited wishes with limited resources as in other disciplines. Undoubtedly, in this context, unlimited need refers to requests and desires whereas limited resource means the words which are within the structure of language and are used to express the mentioned demands. Over time, the human mind has found a way to convey its wishes to the addressee verbally or in writing. Thus, as a result of consensus in every society, positive and negative request patterns have emerged, which are used to ask for something to be done or not. The words that provide the expression of this demand are described as command and prohibition in the Arabic language.

Arabic amr (imperative) mood is a subject that concerns many disciplines in various aspects. While the discipline of sarf (morphology) and nahw (syntax) deal with the ishtqāq (derivation) of imperative patterns and their position and function in the sentence, balāghāt (rhetoric) highlights meaning and signification aspects of imperative patterns. In disciplines such as fiqh, in addition to the meaning of the imperative, matters such as its scope and binding are important. In studies examining the word structure of the Arabic language, the imperative is generally defined as

* Bu çalışma Prof. Dr. Soner Gündüzöz danışmanlığında 26.09.2022 tarihinde tamamladığımız "Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in Dilciliği ve Metodoloji Açısından *Deḳā'iku't-tasrīf* Adlı Eseri" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article has been prepared on the basis of the doctoral thesis titled "Abū al-Qāsim al-Mu'addib's linguistics and his work titled *Daqā'iq al-tasrīf* in terms of methodology", which we completed on 26.09.2022 under the supervision of Prof. Dr. Soner Gündüzöz.

the request to perform an action with special patterns. In the sources, there are four types of Arabic imperative expressions: Fi'l amr mood, fi'l amr ghāib mood formed with the letter lām, asmā al-af'āl (cognate accusative) meaning imperative, al-mašdar al-manšūb that come in the al-maf'ūl al-muṭlaq (absolute object) position and drop the verb. According to the general acceptance of linguists, imperative, which has a different form for the second/muḥātab and third/ghāib person, is derived from the fi'l al-muḍāri'. The imperative form is obtained by removing the tense suffix from the second person tense of the fi'l al-muḍāri' and adding ʾ/hamzah al-wasl to the beginning of the verb where the letter after the muḍāraat letter is sukūn. "ʾ/hamzah", which is put before the imperative verb, is prefixed with dammah, as in the example of "اُكْتُبْ/write", where the middle letter of the pretense verb is dammah. In places where the middle letter of the muḍāri' is fatha or kasra, it is used with a fraction as seen in the examples "اجْلِسْ/sit", "انْطَلِقْ/leave" and "اسْتَخْرِجْ/take out". In places where the movable letter comes after the letter muḍāraat, the imperative verb is derived by dropping the letter muḍāraat and dropping the sign of i'rāb from its end, as in the example of "تَكَلِّمْ/speak". In the derivation of the word amr ghāib as seen in the example of "اِسْتَقِمْ/get up", the letter lām, which expresses an imperative, is preceded by the third person mood of the pretense verb and maczūm is made.

From the point of view of rhetoric, imperatives are considered as a type of Inshā within the scope of 'ilm al-ma'ānī. The imperative, which is defined as the request of an action that has not been done yet, is accepted as something directed from a superior position to the lower one. Imperatives express the necessity of obligatory execution of the desired action. The fact that it goes out of this general meaning and has other meanings is connected to the existence of a clue. If there is a situation that prevents the real meaning of an imperative expression from being understood, in accordance with its context, it can mean prayer, favor, guidance, harassment, guidance, betrayal, threat, prestige, preference, wish, freedom, nurture and astonishment. The imperative according to the fiqh procedure in which its necessity is emphasized means wucūb or mandūb. What is understood from the outward appearance of the imperative is an obligation to do what is ordered. Other than that, it has other meanings depending on qarīna.

In the works written before Abū al-Qāsim al-Mu'addib, this subject was generally dealt with scattered among other subjects. In places where the subjects of amr al-hāqir and amr ghāib are dealt with, the i'rāb of these patterns is usually brought to the fore. The subject of the imperative was mostly handled within the framework of 'āmil-ma'mūl. The author and his work differ from other linguists and their works because the author and his work present all the forms that mean imperative in the Arabic language under a single title and in a quality that provides integrity. In addition, that he determines the imperative moods in the Qur'an and lists them in items is a distinguishable issue.

Abū al-Qāsim al-Mu'addib's work called Daqā'iq al-taṣrīf is one of the most voluminous works dealing with morphological issues as of the fourth century of the hijra. Many problems related to the word structure of the Arabic language are discussed in it. The work draws attention with the solutions it brings to the controversial derivation issues, the richness of the evidence put forward to prove the language rules, and the presence of convincing examples. In this context, it would not be wrong to consider the delay in bringing his work to language studies as a deficiency in terms of the discipline of morphology. The work deserves to be counted among the founding texts of Arabic grammar thanks to the language material it includes. Abū al-Qāsim al-Mu'addib is a language scholar who lived in the 4th/10th c. Tashkent, today within the borders of Uzbekistan and is known as Shash in ancient Arabic sources. The person who is known to have received knowledge from him and who is also the only known teacher is the hadith scholar Abu Saïd al-Heysem b. Kuleyb b. he is Süreyc al-Şāşî et-Türkî. His only known work is Daqā'iq al-taṣrīf, which deals with the subjects of morphology.

The focus of this study is the imperative subject of the book named Daqā'iq al-taṣrīf by Abū al-Qāsim al-Mu'addib, who is one of the leading representatives of the discipline of morphology, with his work that deals with the word structure of the Arabic language. The only known manuscript copy of the work is in 146 leaves with the number 2552 in the Süleymaniye Library, Şehit Ali Pasha Collection. Hüseyin Tural noticed the manuscript for the first time. The first edition of the work was carried out in Iraq in 1987 with the joint editing of Ahmed Nāci el-Kaysī (d. 1987), Hātım Sālīh Dāmin (d. 2003) and Hüseyin Tural. The work was reprinted in 2004 with the correction of the deficiencies in the first print and with some additions. In this work, which cannot get enough space in the literature, there is important information about the imperative verb and its types in Arabic.

Özet

Arzu, istek ve talep: Hayaline ket vurulamayan insan zihninin sınırsız deviniminin çıktıklarından biridir. Girift zihinsel faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan arzu ve isteklerin, gerçek yaşamda görünür ve hissedilir olması, semboller/sözcükler aracılığıyla mümkün olmaktadır. İnsanın duygu dünyasında oluşan sonsuz isteklerin dile getirilmesi, başka bazı disiplinlerde olduğu gibi sınırsız isteklerin sınırlı kaynaklarla karşılanması sorununu ortaya çıkarmıştır. Hiç kuşkusuz buradaki sınırsız ihtiyaçla istek ve arzular; sınırlı kaynak tabiri ile de söz konusu talepleri ifade etmeye yarayan, dilin yapısı içerisindeki kelimeler kastedilmektedir. İnsan aklı, zamanla, isteklerini muhabatabına sözlü veya yazılı aktarmanın yolunu bulmuştur. Böylece her toplumda uzlaşma sonucu, kendi dilinde bir işin yapılmasını veya yapılmamasını istemek için kullanılan olumlu ve olumsuz istek kalıpları ortaya çıkmıştır. Bu talebin dışı durumunu sağlayan kelimeler, Arap dilinde emir ve nehiy olarak nitelendirilir.

Arapça emir kipleri muhtelif yönlerden, birçok disiplini ilgilendiren bir konudur. Sarf ve nahiv ilmi, emir kalıplarının iştikakı ve cümle içindeki pozisyon ve göreviyle ilgilenirken, belâgat söz konusu olduğunda, emir kalıplarının anlam ve delalet yönü ön plana çıkmaktadır. Fıkıh usulü gibi disiplinlerde ise emrin anlamına ilave olarak onun, kapsamı ve bağlayıcılığı gibi hususlar önem arz etmektedir. Arap dilinin kelime yapısının incelendiği çalışmalarda emir, genellikle özel kalıplarla bir eylemin yapılmasının istenmesi olarak tanımlanmaktadır. Kaynaklarda Arapça emir ifadelerinin; emr-i hâzır kipi, emir lâmi ile oluşturulan emr-i gâib kipi, emir anlamına gelen esmâ-i ef'âl ve mef'ûl-ü mutlak konumunda gelip fiili hazfedilen mansub masdarlar olmak üzere dört türünden bahsedilmektedir. İkinci/muhâtab şahıs ve üçüncü/gâib şahıs için farklı sîgası bulunan emir, dilcilerin genel kabulüne göre muzâri fiilden türetilmiştir. Emr-i hâzır kalıbı, muzâri fiilin ikinci şahıs kipinden zaman ekinin atılması ve muzâraat harfinden sonraki harfin sakin olduğu yerlerde fiilin baş kısmına “î/vasıl hemzesi” eklenmesi suretiyle elde edilir. Emir fiilin başına getirilen “î/hemze”, muzâri fiilin orta harfinin damme harekeli olduğu yerlerde, “أكتب/yaz” örneğindeki gibi damme ile harekelenir. Muzârinin orta harfinin fetha veya kesre olduğu yerlerde ise “اجلس/otur”, “انطلق/aynı” ve “استخرج/çıkart” örneklerinde görüldüğü üzere kesre ile harekelenir. Muzâraat harfinden sonra harekeli harfin geldiği yerlerde emir fiil, “تكلم/konuş” örneğinde olduğu gibi, muzâraat harfinin atılması ve sonundan i'râb âlâmetinin düşürülmesi suretiyle türetilir. Emr-i gâib kalıbının türetiminde, “ليتم/kalksın” örneğinde görüldüğü gibi, muzâri fiilin üçüncü şahıs kipinin başına emir lâmi getirilip sonu meczûm yapılır.

Belâgat açısından bakıldığında emirler, Meânî ilmi kapsamında İnşâ'nın bir türü olarak ele alınmaktadır. Henüz yapılmamış bir eylemin yapılmasının istenmesi olarak tanımlanan emrin, konum itibarıyla üstün olandan, daha aşağıda olana yöneltildiği kabul edilmektedir. Emirler, istenen eylemin zorunlu olarak yapılmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Bu genel anlamının dışına çıkarak başka anlamlara gelmesi, bir karinenin varlığına bağlanmıştır. Bir emir ifadesinin asıl anlamının kastedilmesine mâni bir durumun mevcut olması durumunda, kontekstine uygun olarak; dua, iltimâs, irşâd, taciz, irşâd, ihanet, tehdit, itibar, tahyir, temenni, ibaha, te'dib ve taaccüb gibi anlamlara gelmesi mümkündür. Muktezasının öne çıkartıldığı fıkıh usulüne göre emir; vücûb, müstehab veya mübah ifade etmektedir. Emrin muktezâ-i zâhirinden anlaşılın emredilen şeyin yapılmasını zorunlu kılmasıdır. Bunun dışında başka anlamlara gelmesi karîneye bağlanmıştır.

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'den önce telif edilen eserlerde bu mesele, genellikle muhtelif konular içerisinde dağınık olarak ele alınmıştır. Emr-i hâzır ve emr-i gâib konularının işlendiği yerlerde ise, genellikle bu kalıpların i'râbı ön plana çıkartılmış; emir konusu çoğunlukla âmil-ma'mûl çerçevesinde işlenmiştir. Arap dilinde emir anlamına gelen bütün formları tek başlık altında ve bütünlük arz edecek nitelikte sunması yönüyle müellif ve eseri, diğer dilcilerden farklılaşmaktadır. Ayrıca Kur'ân'da bulunan emir kiplerinin tespitini yaparak maddeler halinde dökümünü yapması da dikkati çeken önemli bir husustur.

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in Dekâiküt'taşrif adlı eseri, yazıldığı hicrî dördüncü asra itibarla sarf konularını ele alan eserlerin en hacimlilerinden biridir. İçerisinde Arap dilinin kelime yapısıyla ilgili birçok problem ele alınmıştır. Eser, tartışmalı iştikak meselelerine getirdiği çözümler, dil kurallarının ispatı için ortaya konulan şevâhidin zenginliği ve ikna edici ölçüde örneklerin bulunmasıyla dikkati çekmektedir. Bu çerçevede onun eserinin, dil çalışmalarına kazandırılması noktasındaki gecikmenin sarf ilmi açısından bir eksiklik olarak değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır. Eser, ihtiva ettiği dil malzemesi ile Arap grammerinin kurucu metinleri arasında yer edinmeye hak edecek niteliktedir. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, 4./10. yüzyılda günümüzde Özbekistan sınırları içinde olan ve Arapça eski kaynaklarda Şâş olarak anılan Taşkent'de yaşamış bir dil âlimidir. Kendisinden ilim aldığı bilinen ve aynı zamanda bilinen tek hocası olan kişi, hadis alimi Ebü Saîd el-Heysen b. Küleyb b. Süreyç eş-Şâşî et-Türki'dir. Bilinen tek eseri, sarf konularının ele alındığı Dekâiküt'taşrif adını taşıyan eseridir.

Bu çalışmanın öznesini, Arap dilinin kelime yapısını kapsamlı ele aldığı eseriyle, sarf ilminin önde gelen dilcileri arasında yer almayı hak eden Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in, Dekâiku't-taşrif isimli eserinin emir konusu oluşturmuştur. Eserin bilinen tek el yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyonu'nda 2552 numara kaydıyla 146 varak hâlinde mevcuttur. Yazma nüshasını ilk defa Hüseyin Tural fark etmiştir. Eserin ilk basımı, Ahmed Nâci el-Kaysî (ö. 1987), Hâtim Sâlih Dâmin (ö. 2003) ve Hüseyin Tural'ın müşterek tahkikiyle 1987 yılında Irak'ta gerçekleştirilmiştir. Birinci baskıda görülen eksikliklerin giderilmesi ve bazı ilavelerle eser, 2004 yılında tekrar basılmıştır. Literatürde yeterince yer edinemeyen eserde, Arapçada emir fiili ve emrin çeşitleriyle ilgili önemli bilgiler mevcuttur.

Giriş

Arzu, istek ve talep: Hayaline ket vurulamayan insan zihninin sınırsız deviniminin çıktıklarından biridir. Girift zihinsel faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan arzu ve isteklerin, gerçek yaşamda görünür ve hissedilir olması, semboller/sözcükler aracılığıyla mümkün olmaktadır. İnsanın duygu dünyasında oluşan sonsuz isteklerin dile getirilmesi, başka bazı disiplinlerde olduğu gibi sınırsız isteklerin sınırlı kaynaklarla karşılanması sorununu ortaya çıkarmıştır. Hiç kuşkusuz buradaki sınırsız ihtiyaçla istek ve arzular; sınırlı kaynak tabiri ile de söz konusu talepleri ifade etmeye yarayan, dilin yapısı içerisindeki kelimeler kastedilmektedir. İnsan akli, zamanla, isteklerini muhatabına sözlü veya yazılı aktarmanın yolunu bulmuştur. Böylece her toplumda uzlaşma sonucu, kendi dilinde bir işin yapılmasını veya yapılmamasını istemek için kullanılan olumlu ve olumsuz istek kalıpları ortaya çıkmıştır. Bu talebin dışı vurumunu sağlayan kelimeler, Arap dilinde emir ve nehiy olarak nitelendirilir.

Arapça emir kipleri muhtelif yönlerden, birçok disiplini ilgilendiren bir konudur. Sarf ve nahiv ilmi, emir kalıplarının iştikakı ve cümle içindeki pozisyon ve göreviyle ilgilenirken, belâgat söz konusu olduğunda, emir kalıplarının anlam ve delalet yönü ön plana çıkmaktadır. Fıkıh usulü gibi disiplinlerde ise emrin anlamına ilave olarak onun, kapsamı ve bağlayıcılığı gibi hususlar önem arz etmektedir. Arap dilinin kelime yapısının incelendiği çalışmalarda emir, genellikle özel kalıplarla bir eylemin yapılmasının istenmesi olarak tanımlanmaktadır.¹ Kaynaklarda Arapça emir ifadelerinin; emr-i hâzır kipi, “ل/ emir lâmi” ile oluşturulan emr-i gâib kipi, emir anlamına gelen esmâ-i ef’âl ve mef’ûl-ü mutlak konumunda gelip fiili hazfedilen mansub masdarlar olmak üzere dört türünden bahsedilmektedir.² İkinci/muhâtab şahıs ve üçüncü/gâib şahıs için farklı sîgası bulunan emir, dilcilerin genel kabulüne göre muzâri fiilden türetilmiştir.³ Emr-i hâzır kalıbı, muzâri fiilin ikinci şahıs kipinden zaman ekinin atılması ve muzâraat harfinden sonraki harfin sakın olduğu yerlerde fiilin baş kısmına “i/vasıl hemzesi” eklenmesi suretiyle elde edilir. Emir fiilin başına getirilen “i/hemze”, muzâri fiilin orta harfinin damme harekeli olduğu yerlerde, “أُكْتُبُ/yaz” örneğindeki gibi damme ile harekelenir. Muzârinin orta harfinin fetha veya kesre olduğu yerlerde ise “أَجْلِسُ/otur, “أَنْطَلِقُ/ayrıl” ve “أَسْتَخْرِجُ/çıkıyar” örneklerinde görüldüğü üzere kesre ile harekelenir. Muzâraat harfinden sonra harekeli harfin geldiği yerlerde emir fiil, “نَكَلِمُ/konuş” örneğinde olduğu gibi, muzâraat harfinin atılması ve sonundan i’râb alâmetinin düşürülmesi suretiyle türetilir.⁴ Emr-i gâib kalıbının türetiminde, “لَيْتُمْ/kalksın” örneğinde görüldüğü gibi, muzâri fiilin üçüncü şahıs kipinin başına “ل/ emir lâmi” getirilip sonu meczûm yapılıır.⁵ Belâgat açısından bakıldığında emirler, Meânî ilmi kapsamında İnşâ’nın bir türü olarak ele alınmaktadır. Henüz yapılmamış bir eylemin yapılmasını istenmesi olarak tanımlanan emrin, konum itibariyle üstün olandan, daha aşağıda olana yöneltildiği kabul edilmektedir.⁶ Emirler, istenen eylemin

¹ Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, thk. Emîl Bedî' Ya'kûb (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 4/289.

² Ahmed Mustafa Merâgî, *Ulümü'l-belâga el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 75; Abdurrahmân Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 1/228.

³ Ebü Bîşr Amr b. Osmân Sıbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 1/137.

⁴ Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Münşif*, thk. İbrâhim Mustafa - Abdullah Emîn (Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Kadîm, 1954), 1/56.

⁵ Ebü Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-nahv*, thk. Abdülhüseyn el-Fetlî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 2/157.

⁶ Ebü Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Naîm Zerkûr (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 318; Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-Belâga*, thk. Muhammed Abdülmün'im

zorunlu olarak yapılmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Bu genel anlamının dışına çıkarak başka anlamlara gelmesi, bir karinenin varlığına bağlanmıştır. Bir emir ifadesinin asıl anlamının kastedilmesine mâni bir durumun mevcut olması durumunda, kontekstine uygun olarak; dua, iltimâs, irşâd, taciz, irşâd, ihanet, tehdit, itibar, tahyir, temenni, ibaha, te'dib ve taaccüb gibi anlamlara gelmesi mümkündür.⁷ Muktezasının öne çıkartıldığı fıkıh usulüne göre emir; vücüb, müstehab veya mübah ifade etmektedir. Emrin muktezâ-i zâhirinden anlaşılan emredilen şeyin yapılmasını zorunlu kılmasıdır. Bunun dışında başka anlamlara gelmesi karîneye bağlanmıştır.⁸

İlk dönemlerden itibaren, Arap dili gramer yapısının ele alındığı eserlerde emir konusu da işlenmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'den önce telif edilen eserlerde bu mesele, genellikle muhtelif konular içerisinde dağınık olarak ele alınmıştır. Emr-i hâzır ve emr-i gâib konularının işlendiği yerlerde ise, genellikle bu kalıpların i'râbı ön plana çıkartılmış; emir konusu çoğunlukla âmil-ma'mûl çerçevesinde işlenmiştir. Arap dilinde emir anlamına gelen bütün formları tek başlık altında ve bütünlük arz edecek nitelikte sunması yönüyle müellif ve eseri, diğer dilcilerden farklılaşmaktadır. Ayrıca *Kur'an*'da bulunan emir kiplerinin tespitini yaparak maddeler halinde dökümünü yapması da dikkati çeken önemli bir husustur.

Bu çalışmanın öznesini, Arap dilinin kelime yapısını kapsamlı ele aldığı eseriyle, sarf ilminin önde gelen dilcileri arasında yer almayı hak eden Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in, *Değâîku't-taşrîf* isimli eserinin emir konusu oluşturmaktadır. Eserin bilinen tek el yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyonu'nda 2552 numara kaydıyla 146 varak hâlinde mevcuttur. Yazma nüshasını ilk defa Hüseyin Tural fark etmiştir. Eserin ilk basımı, Ahmed Nâci el-Kaysî (ö. 1987), Hâtim Sâlih Dâmin (ö. 2003) ve Hüseyin Tural müşterek tahkikiyle 1987 yılında Irak'ta gerçekleştirilmiştir. Birinci basımında görülen eksikliklerin giderilmesi ve bazı ilavelerle eser, 2004 yılında tekrar basılmıştır. Literatürde yeterince yer edinemeyen eserde, Arapçada emir fiili ve emrin çeşitleriyle ilgili önemli bilgiler mevcuttur. İnsanoğlunun isteğinin hudutsuz oluşunun farkında olan müellif, muhtemelen bu isteğin dile getirilmesinin, sınırlı sembollerle mümkün olamayacağı düşüncesinden hareketle, bu konuyu işlerken emir için türetilmiş kalıplarla yetinmemiştir. Arap dilinin emir ifade eden yapılarını derinlemesine incelediği anlaşılan müellif, Arapların diğer kimselerden istekte bulunurken kullandıkları tüm dilsel malzemeyi de emir kipine ilave etmiştir.

1. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in Hayatı

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in doğum yeri ve tarihiyle ilgili şu ana kadar elde herhangi bir bilgi mevcut değildir. *Değâîku't-taşrîf* isimli eserinin hâtimesinde yer alan sözler, kendisi ve yaşadığı yer hakkında sınırlı bilgi vermektedir. Kendi beyanından anlaşıldığına göre müellif, Arap diline dair çalışmaların büyük bir ivme kazandığı 4./10. yüzyılda yaşamış bir âlimdir. Müellifin eserini tamamladığı 338/950 tarihi onun 4. hicri asırda yaşadığının en büyük işaretlerindedir.⁹ Müellif, birçok âlimin yetiştiği, -bugünkü Özbekistan'ın başkenti olan ve Arapça eski kaynaklarda Şâş adıyla anılan- Taşkent'te yaşamıştır. Bu tarihten sonra kaç sene yaşadığı ve ne zaman vefat ettiği hususunda şu ana kadar herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.

Hafâcî (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 3/81; Merâğî, *'Ulümü'l-belâga el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'*, 75; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/228.

⁷ Merâğî, *'Ulümü'l-belâga el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'*, 75; Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/231.

⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 16/56; Ebü Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî İbn Hazm, *el-İhkâm fi uşûli'l-aḥkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983), 3/2.

⁹ Ebü'l-Kâsım b. Muhammed b. Saîd Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku't-taşrîf*, thk. Hâtim Sâlih Dâmin (Dimaşk: Dâru'l-Beşâir, 2004), 527.

Hayatı hakkında çok az bilginin bulunması; doğal olarak onun eğitim süreci, hocaları, varsa ilim amaçlı seyahatleri, öğrencileri ve muhtemel diğer eserlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmayı zorlaştırmaktadır. Hakkındaki az sayıdaki bilgilerden biri, hocası olduğu kanaatini oluşturacak şekilde eserinde bir kişiden bahsetmesidir. O âlim, aynı zamanda müellifin kendisinden ders okuduğu bilinen tek kişi olan Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc eş-Şâî el-Binkeşî et-Türkî el-Edîb'dir (ö. 335/946).¹⁰ Doğumu ve çocukluk dönemiyle ilgili fazla bilgi bulunmayan Şâî, döneminin önemli bilginlerinden ders almıştır. Kendisi Mâverâünnehir'in meşhur muhaddisleri arasında gösterilmekte olup bölgede hıfz ve itkânıyla bilinen güvenilir âlimlerden biridir. Öyle ki kendisi, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *es-Sünen* adlı eserini rivayet eden altı kişiden biri olarak şöhret kazanmıştır. İbn Kuteybe'den (ö. 276/889) dil ve edebî ilimlere dair çeşitli dersler almıştır. İbn Kuteybe'nin *Ğaribü'l-ħadîş*'inin rivayet hakkını elde etmiş ve kendisinden de bu eseri nakledenler olmuştur. Şâî'nin eserlerinden sadece, bin beş yüz dolayında hadis ihtiva eden *el-Müsned*'inin günümüze ulaştığı bilinmektedir.¹¹ Şâî; İbn Kuteybe ve İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ile Ebü'l-Kâsım el-Müeddîb arasında köprü olmuş, müellif onun aracılığıyla mezkûr âlimlerin ilmî birikimini tevarüs etmiştir. Ebü'l-Kâsım el-Müeddîb'in bilinen tek eseri, sarf ilmi hakkında yazmış olduğu "sarfin incelikleri" anlamına gelen *Değâiku't-taşrif* adını verdiği eseridir.

2. Arapça Emir Kipleri Hakkında Görüşleri

Ebü'l-Kâsım el-Müeddîb, Arap dilinde emir konusunu kendisinden önce yazılan eserlerde benzeri olmayacak şekilde açık ve kuşatıcı bir tarzda işlemiştir. Selefleri bu konuya, genellikle emir kalıplarının i'râbı, mu'rab ya da mebni olması ve âmil-ma'mûl çerçevesinde incelerken müellifin anlama odaklandığı görülmektedir. Onun, emir konusunu ele alış biçiminin, özgün bir karaktere sahip olduğunu söylemek mümkündür. O, Arapçada emir anlamı taşıyan bütün yapıları inceleyerek tek başlık altında maddeler halinde toplamıştır. Her bir emir türünün yapısal özelliklerini incelemiş ve okuyucuyu ikna edecek düzeyde örneklerle konuyu zenginleştirmiştir. Bu çerçevede, emir ifadelerini dokuz başlıkta ele almıştır. Daha sonra, *Kur'ân*'da geçen emir kiplerinin kaç farklı anlamda kullandığını maddeler halinde sıralayarak her birini ayrı kavramla ifade etmiştir.

2.1. Emr-i Hâzır 'أمر الحاضر'

Ebü'l-Kâsım el-Müeddîb'e göre, Arapça emir kalıplarının birincisi, -başka diller tarafından da dile getirildiği üzere- belirli kiplerle oluşturulan ve muhataptan bir eylemi yapmasını isteme anlamını ifade eden, bilinen emir kalıplarıdır. Müellif, emir kalıbının yapısını ve türeme şeklini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Ona göre: Emir ifadeleri kendisinden türediği muzâri fiilin bir türüdür. Muzârinin ikinci harfi sakın olduğu için emir kipinin başına hemze getirilir. O, diğer ek harflerinin içinden "vâsl hemzesi"nin tercih edilmesini, hemzenin Allah'ı sembolize etmesi ve ek harflerin içinde en hafiflerinden olmasına bağlamıştır.¹² Sülâsi mücerred fiillerden türeyen emir kiplerinin başına getirilen hemze, vâsl hemzesidir. Muzârinin üçüncü harfinin kesre olduğu yerlerde, emrin hemzesi de kesre harekesi alır. Müellif, kesre harekesinin illetini, bu hareketin hafif olmasına ve muzârinin üçüncü harfinin harekesiyle uyumlu olmasına bağlamıştır. Muhâtaba emir kipinde hemzenin damme harekesi almasını itbâ' kuralına

¹⁰ Ebü'l-Kâsım el-Müeddîb, *Değâiku't-taşrif*, 34.

¹¹ Ebû Sa'd Abdülkerîm es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ (Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1977), 2/342.

¹² Ebü'l-Kâsım el-Müeddîb, *Değâiku't-taşrif*, 109.

dayandıran müellife göre itbâ', Arap dilinde yaygın bir kullanım şeklidir. Ancak, “اِشْرَبْ/iç” örneğinde olduğu gibi muzârinin orta harfi fetha harekeli olan fiil kalıplarında itbâ' kuralına uyulmamıştır. O, itbâ' kuralına uyulmamasının sebebinin, muzâri fiil birinci tekil şahıs kipi ile emir kipinin karışma ihtimalini ortadan kaldırmak için olduğunu söylemiştir.¹³ İfâ'l kalıbının emir kipinin başına getirilen kat' hemzesi ise her zaman fetha hareke alır. Müellif: Kat' hemzesinin fetha hareke almasını, vasıl hemzesine karışmaması illeti ile açıklamaktadır. Ona göre kat' hemzesinin, şiirin dışındaki yerlerde düşürülmesi doğru değildir.¹⁴

2.2. Emr-i Gâib ‘أمر الغائب’

Emr-i gâib, üçüncü şahıstan bir eylemi yapmasının istenmesi durumunda kullanılan emir kipidir. Bu kip, muzâri fiilin üçüncü şahıs kalıbının başına, fiile emir anlamı katan kesreli “ل/lâm” harfinin eklenmesiyle elde edilir. Bu lâm, Arap gramerinde “لام الأمر/lâmü'l-emr” ismiyle bilinir. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, konuyla ilgili olarak “لَيُضْرَبُ زَيْدًا/Zeyd'i dövsün” ve “لَيُفْعَلْ عَبْدُ اللَّهِ مَا” “فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ/onun benzeri bir söz getirsinler”¹⁵ ve “وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا” “sonra henüz namazlarını kılmamış olan grup gelsin”¹⁶ ayetlerinde üçüncü şahıs emir kipi kullanılmıştır. Müellif eserinde, emir lâminin muhâtab kalıplarına gelip gelemeyeceği ile ilgili tartışmaya yer vermiştir. Dilcilerin çoğuna göre, ikinci şahıs kiplerine emir lâminin gelmesi mümkün değildir. Ancak Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), فَيَذَلِّكَ “bununla sevinsinler”¹⁷ ayetini فَيَذَلِّكَ فَالْتَفَرُّخُوا “bununla sevinin” şeklinde muhâtab kalıbında okumuş ve emir lâminin duhûlünü caiz görmüştür.¹⁸ Onun görüşünü destekler nitelikte, “فَلْتَكُنْ أَبْعَدُ فَالْتَكُنْ” Süreyya yıldızının komşusu Ayyûk yıldızından uzaklığı gibi uzak dur”¹⁹ dizelerinde, “فَلْتَكُنْ” şeklinde muhâtab kalıbı “ل/emir lâmi” ile kullanılmıştır. Ancak Hasan-ı Basrî'den başka, ayeti bu şekilde okuyan kimse olmamıştır. Müellif de emr-i hâzıra “ل/emir lâmi”nın getirilmesini caiz görmemiştir.²⁰ Ona göre, “ل/emir lâmi”nın atf harflerinden biriyle kullanılması durumunda lam harfinin kerse harekesiyle “فَيَذَلِّكَ” şeklinde ve sükûn ile “فَيَذَلِّكَ فَالْتَفَرُّخُوا” şeklinde gelmesi mümkündür.²¹ Kıraat âlimlerinin her iki şekilde de okudukları nakledilmiştir.²²

2.3. Tesniye Kalıbında Emir “الأمر بلفظ الإثنين”

Tesniye kalıbında emir türüyle kastedilen, ikil kalıpla tekil, ikil veya çoğul şahıslardan bir işin yapılmasını istemek demektir. Dilin teorik kurallarına uygun olmayan bu emir biçiminin,

¹³ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrîf*, 109.

¹⁴ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrîf*, 113.

¹⁵ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), et-Tür 52/34.

¹⁶ en-Nisâ 4/102.

¹⁷ Yûnus 10/58.

¹⁸ Ebü Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedi'* (Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, 1934), 62.

¹⁹ Şiirin kime ait olduğu bilinmemektedir. Enbârî şiiri, herhangi bir şaire nispet etmeden nakletmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Berekât Kemâlüddin el-Enbârî, *el-İnşâf fî mesâ'ili'l-hilâf beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Cevdet Mebrûk – Muhammed Mebrûk (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2002), 2/429; Emil Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fî şevâhidi'l-'Arabîyye* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 5/183.

²⁰ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrîf*, 120.

²¹ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrîf*, 120.

²² İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedi'*, 62.

Araplar tarafından çeşitli şekillerde kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Dilin yaşayan ve insanlar arasında kullanımı benimsenmiş formuna çok önem veren Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, ikil kalıp kullanarak tekile veya çoğula hitap etmeyi kural dışı görmemiştir. Ona göre, bu kullanım şekli de Arap dilinde mevcut bir kuraldır. Hem bütün edebî türleriyle Arap kelimelerinde hem de günlük konuşma dilinde örneklerine bolca rastlanmaktadır. Nitekim Araplar tarafından çatışma sırasında, tesniye kalıbıyla topluluğa hitaben “اصربا يا رجال/vurun” denilir. Şair İbnü'd-Dümejne (ö. 130/748)²³ “أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَابِدٍ، bugün bizi ziyaret edin, henüz kader aramızı ayırmadan”²⁴ dizelerinde Selmâ ismindeki kişiye hitap ederken, “زُورًا” şeklinde emir kipinin tesniye kalıbını kullanmıştır. İmruülkays (ö. 540 dolayları) şiirlerinde, emr-i hâzırın ikil kalıbıyla topluma hitap ederek “دُرُون! سَعِيدٌ مِنْ ذِكْرِ حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَالٍ”²⁵ demesi meşhurdur. Müellif, Arap dilinde kullanılan bu tür emir ifadelerinin, Arap dil yapısına uygunluğundan bahsederken aynı zamanda *Kur'an*'da geçen benzer kullanım şekillerinin gramer bakımından hatalı olduğunu düşünenlere cevap vermektedir. Ona göre, “أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَابِدٍ، *atın cehenneme her inatçı kafiri*”²⁶ ayeti ve benzerlerinde görülen emir kipinin kullanım şekli, yerleşik gramer kurallarına uygun olmasa da Arap dilinin sahipleri tarafından bilindiği ve kullanıldığı için dil açısından hatalı olarak görülmemelidir.²⁷

2.4. Masdar Kalıbında Emir “الأمر بلفظ المصدر”

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e göre, Arap dilinde emir ifade eden kalıplardan biri de masdarlardır. Araplar “اصرب/döv” ve “أشتم/küfret” anlamında masdar kalıbıyla “صَبْرًا يَا زَيْدُ” ve “سْتَمًّا”²⁸ derler. Mansub masdarın emir anlamında kullanıldığını gösteren Arap şiirinden birçok örnek rivayet edilmiştir. Onların birisinde, uzun yolculuktan bitkin düşen devesinin durumunu tasvir eden şair: “شَكَا إِلَيَّ جَمَلِي طَوَّلَ السَّرَى صَبْرًا جَمِيلًا فَكِلَانًا مُبْتَلَى/Devem bana gece yolculuğunun uzunluğundan şikâyet etti, güzelce sabret, bu yolculuktan ikimiz de eziyet çekmekteyiz”²⁸ diyerek “صبراً” masdarını “اصبر” emri anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Zürrümme (ö. 117/735), fani dünyada başa gelen belalara sabretmenin gerekliliğinden bahsettiği “وَقَدْ يُبْتَلَى الْمَرْءَ الْكَرِيمَ فَيَصْبِرُ أَلَا إِنَّمَا مَيَّ”²⁹ dizelerinde “فصبراً/belaya sabret, bazen soylu kişiler de sınanır, onlar da sabreder”²⁹ dizelerinde “اصبر” yerine “صبراً” masdarını kullanmıştır.

²³ Emevî döneminde yaşamış bedevî şairin ismi Abdullah b. Ubeydullah'dır. Genellikle gazel, nesib ve fahr türünde şiirler söylemiştir. Hayatı için bk. Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ'*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1967), 2/721; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Şerhu şevâhidi Muğni'l-lebîb*, thk. Ahmed Zâfir Kucân (Kahire: Lecnetü't-Türâsi'l-Arabî, 1966), 1/421.

²⁴ Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, thk. İbrâhim Şemseddîn (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 83.

²⁵ Ebü'l-Hâris Hunduc b. Hucr b. el-Hâris İmruülkays, *Divânü İmru'i'l-Kays*, thk. Abdurrahmân el-Mustâvî (Beirut: Dâru'l-Marife, 2004), 14.

²⁶ Kâf 50/24.

²⁷ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 114.

²⁸ Sibeveyhi'nin şahidleri arasında yer alan bu şiir, Ferrâ ve İbn Kuteybe'de herhangi bir şaire nispet edilmeden zikredilmektedir. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in eserinde muhakkik Dâmin şiirin şarhini, el-Mülhid b. Harmele olarak tespit etmiştir. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/321; Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yûsuf Necâfî - M. Alî en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Misriyye, 1955), 2/156; İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, 71; Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 115.

²⁹ Ebü Nasr Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî, *Şerhu Divâni Zi'r-rumme*, thk. Abdülkuddüs Ebü Sâlih (Cidde: Müessesetü'l-İmân, 1982), 2/619.

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in beyanına göre, *“hayır nefsinizi sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş, artık bana düşen güzelce sabretmektir”*³⁰ ayetinin Übey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?]) kıraatine göre okunuşu da masdar kalıbında emrin bir örneğini oluşturur. Übey, ayette geçen *“فَصَبْرًا”* ifadesini mansûb okumuştur. Bu kıraate göre, *“فَصَبْرًا”* ifadesi masdar olup *“إِصْبِرْ صَبْرًا”* takdirindedir. İbn Hâleveyh (ö. 370/980), İsâ b. Ömer es-Sekaff'nin (ö. 149/766) de bu ayeti Übey gibi okuduğundan bahseder.³¹ Diğer kıraat imamları bu ayeti *“فَصَبْرٌ جَمِيلٌ”* şeklinde damme ile okumuştur.³² Bu kıraatte *“فَصَبْرٌ جَمِيلٌ”* haberi hazif edilmiş mübtedâ konumunda olur.

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in sözünü ettiği bu emir türü aslında nahivciler tarafından dile getirilen mef'ûlü mutlakın amilinin hazfî meselesinden başka bir şey değildir. Cümle yapısı içindeki görevi ve i'rabı ile ilgili tafsilata nahiv kitaplarında yer verilen *“فَضْرَبَ الرَّقَابِ”* ve *“ضَرْبًا زَيْدًا”* gibi dilsel kullanım biçimleri emir anlamını ifade eden yapılarıdır. Bu cümlelerin aslı sırasıyla *“إِضْرِبْ ضَرْبًا زَيْدًا”* ve *“اضربوا ضرب الرقاب”* şeklinde olup emir manasına gelen masdarın önünde mahzûf emir fiili vardır.³⁴

2.5. Muzâri Fiil ile Emir “الأمر بالفعل المضارع”

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, muzâri fiilin gâib kalıbı, *“ألا...mez misin”* tenbih harfi ile kullanıldığında, muhataba emir anlamına geldiğini söylemektedir. Bu durumda muzâri fiil olmaktadır. Müellif, bu emir ifadelerini *“أمرٌ يُؤمَرُ بِلَفْظِ الْغَائِبِ”*/gâib kalıbıyla oluşturulan emir” şeklinde tanımlamakta ve bununla muzâri fiilin emr-i hâzır manasına geldiğini ifade etmektedir. Ona göre, Araplar arasında *“ألا يخرج”* /çıkamaz mısın, hadi çık” ve *“ألا يذهب”* /gitmez misin, hadi git” gibi kullanım şekilleri yaygındır. Böyle söyleyen bir kimse bununla, *“ألا أخرج”* /çıksana, hadi çık”, *“ألا اذهب”* /gitsene, hadi git” anlamını kastetmektedir.³⁵

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Kur'ân*'da geçen, *“ألا يستجدوا لله الذي يخرج الخبء في السموات والأرض”* *“şeytanı bunu, göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkaran Allah'a secde etmesinler diye yapmış”*³⁶ ayetinde geçen *“ألا يستجدوا”* ifadesinin söz konusu emir türüne girdiğini düşünmektedir. O, bu ayetin lâm harfini şeddesiz olarak *“ألا يستجدوا”* şeklinde okuyan kıraatini esas almıştır. Bu durumda *“ألا يستجدوا”* muzâri fiil olmakta ve tenbih harfi ile kullanıldığı için emr-i hâzıra anlamını ifade etmektedir. Müellife göre ayet, *“ألا استجدوا”* /secde etsenize, hadi secde edin” anlamına gelmektedir. Müellif bu düşüncesiyle, ayetle ilgili muhtelif görüşlere katılmadığını göstermektedir.

Ayette geçen *“ألا يستجدوا”* ifadesinin dilsel yapısı âlimler arasında ihtilafa neden olmuştur. Anı durum kıraat âlimleri için de söz konusudur. Âsım (ö. 127/745), Ebû Amr (ö. 154/771), Hamza (ö. 156/773) ve Nâfi' (ö. 169/785) gibi bazı kıraat âlimleri bu ayeti, lâm harfinin şeddesiyle *“ألا يستجدوا”* şeklinde okurken; Kisâî (ö. 189/805) ve diğer bazıları lâm harfini şeddesiz olarak *“ألا يستجدوا”*

³⁰ Yûsuf 12/18.

³¹ İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fî şevâzî 'l-Kur'ân min Kitâbi 'l-Bedî*, 67.

³² Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 115.

³³ Muhammed, 47/4.

³⁴ İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-nahv*, 2/130; Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed et-Tâî İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, thk. Abdülmün'im Ahmed Herîdî (Mekke: Câmîatiü Ümmü'l-Kurâ, 1982), 1/172.

³⁵ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 116.

³⁶ en-Neml 27/25.

”يَسْجُدُوا” şeklinde okumuştur.³⁷ Şeddeli okuyanlar ayetin gramatikal yapısının “أَنْ لَا يَسْجُدُوا” olduğunu söylemektedir. Buna göre, “أَنْ” muzâri fiili nasb eden edat “لَا” nefiy edatı ve “يَسْجُدُوا” mansub muzâri fiildir. Ayetin şeddeli okunması halinde üç anlam ihtimalinden söz edilmektedir. Bunlardan birine göre ayet, “وَرَيْنَ هُمُ الشَّيْطَانُ أَلَّا يَسْجُدُوا” “şeytan, secde etmesinler diye onlara süsledi” demektir. Diğer bir ihtimale göre ayet, “وَرَيْنَ هُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَاهُمْ لَنَلَّا يَسْجُدُوا” “şeytan, secde etmemeleri için işlerini onlara süslü gösterdi” anlamında kullanılmıştır. Üçüncü ihtimale göre ise ayet, “فَصَدَّ هُمْ عَنِ السَّبِيلِ لَنَلَّا يَسْجُدُوا” “secde etmesinler diye onları yoldan alıkoydu” anlamına gelmektedir.³⁸ Lâm harfinin “أَلَّا يَسْجُدُوا” şeklinde şeddetsiz okuyanlara göre ayet, “أَلَّا يَا هَؤُلَاءِ اسْجُدُوا” takdirindedir. Onlara göre, “يَسْجُدُوا” ifadesi muzâri fiil görünümünde olsa da emr-i hâzırdır. “أَلَّا” ise tenbih harfidir.³⁹ Anlaşıldığı kadarıyla Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, bu ayetin dilsel yapısını diğer dilcilerden farklı yorumlamıştır. Ona göre, “يَسْجُدُوا” kelimesi tenbih harfinden sonra gelen ve muhataba emir anlamı ifade eden muzâri fiildir.

2.6. Udûl Yoluyla Emir “الأمر المعدول عن وجهه”

En geniş anlamıyla, çeşitli nedenlere bağlı olarak kelimenin dilde yerleşik yapısının yerine farklı bir formun tercih edilmesi olarak tanımlanabilecek udûl veya dil sapması⁴⁰ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in anlattığı Arapça emir üslubundan birini oluşturmaktadır. Müellife göre, emir anlamına gelen ma'dûl kelimeler emir kalıbının değiştirilmiş şeklinden ibaret olan ve “فَعَالٌ” vezninde gelen yapılardır. Bu tür yapılar kıyasî esmâ-i ef'âl oldukları için mebni olup son hareketleri hiçbir zaman değişmez. Son harfinin kesre hareketli olması ma'dûl olduğuna delalet etmesi içindir. İkil ve çoğul kalıpları yoktur. Araplar tarafından sıklıkla kullanılan “ضَرَابٌ زَيْدًا” “أَدْرِكُ إِيْلَكَ” ve “إِصْرِبْ زَيْدًا وَاشْتُمُّهُ” terkipleri “Zeyd'i döv ve ona küfret” ve “deveni tut” terkipleri cümlelerinde bulunan emir fiillerinden udûl yoluyla türemiştir. Müellife göre, ma'dûl emir ifadeleri kullanıldığı yere göre emr-i hâzır kipi olabileceği gibi emr-i gâib anlamı da taşıyabilir. Nitekim Araplar, savaş öncesi teke tek kozları paylaşma şeklinde yapılan mübareze esnasında, “يَا ضَرَابٌ لِيَأْخُذَ كُلَّ رَجُلٍ رَجُلًا”/herkes kendi akranına karşı çıksın” derler. Bu ifadenin anlamı “يَا ضَرَابٌ لِيَأْخُذَ كُلَّ رَجُلٍ رَجُلًا”/herkes düşmandan bir adamla eşleşsin” demek olup ma'dûl kelime, üçüncü şahsa emir anlamını tazammun etmektedir. Müellife göre, Arap kelimelerinde emir anlamına gelen ma'dûl ismin yer aldığı birçok şiir rivayet edilmiştir.⁴¹ Kümeyt el-Esedî'den (ö. 126/744) nakledilen, “نَعَاءٌ جُدَامًا عَيْرٌ” o topluluğa başlarına gelen musibeti haber ver. Onlar ölmediler veya

³⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, 2/290; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Ḳur'ân*, thk. Abdü'l-Mün'im Halîl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000), 3/141; İbn Hâleveyh, *Muhtaşar fî şevâzî'l-Ḳur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, 110.

³⁸ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Neseî, *et-Teyssîr fî't-tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019), 11/343.

³⁹ Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzû'l-Ḳur'ân*, thk. Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1962), 2/93; Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâa (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990), 2/465; İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Ḳur'ân*, 187; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 19/447.

⁴⁰ Yaşar Daşkıran, “Kur'ân-ı Kerim'deki Sarf 'Udûllerinin Anlama Etkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1351.

⁴¹ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâikü't-taşrîf*, 118.

öldürülmediler ancak saygın ve itibarlı kişileri aralarından ayırdı⁴² şiirindeki “نَعَاءٍ” kelimesi, ayıplarını açıklamak ve ölümünü haber vermek gibi anlamlara gelen “النَّعْيِ” kökünden türeyen “نَعَاءٍ/ölümünü haber ver” emir kipinden udûl yoluyla türetilmiş bir kelime olup emr-i hâzır anlamını ifade etmektedir. Nitekim Araplar, ölen hatırlı bir kişinin ölüm haberini insanlara bildirmek için görevlendirdikleri kişiye “نَعَاءٍ فُلَانًا/falan kişinin ölümünü haber ver” derler.⁴³ Arap dilinde udûl yoluyla emrin örneklerinden biri de şair Tufeyl el-Ganevî'ye (ö. 610 [?]) nispet edilen, وَحَذَارٍ مِنْ هِنْدِيَّةٍ بِأَكْفِهِمْ تَلَقَّى الْعُصَاةَ لَوْعَمَهَا آجَاهَا/Hindiyye'den elini çek, âsileri ecelleri karşılar” şiiridir. Bu dizelerde şair, muhatabından bir işi istemek için, korunmak ve dikkat etmek gibi anlamları olan “الْحَذَرُ” masdarından türeyen “إِخْدَارٌ” emir kipinden udûl yoluyla türeyen “حَذَارٌ” kelimesini kullanmıştır.⁴⁴

2.7. İgrâ Harfiyle Emir “الأمر بحرف الإغراء”

Sevilen ve arzu edilen bir işi yapması için muhâtabı uyarma ve teşvik olarak tanımlanan⁴⁵ igrâ, Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e göre Arap dilinde emir çeşitlerinden birini oluşturur. Ona göre, Arapların bu tür yapıları, ikinci şahsa emir vermek için kullanmaları, bilinen ve kullanımı yaygın olan bir üsluptur. O. Bu konuda, Arapların zarfı ve harfî cerli yapıları emir anlamında kullandıklarını söyleyen Ferrâ (ö. 207/822)⁴⁶ gibi düşünmektedir. İgrâyı, emir manasına gelen esmâ-i ef'âl kapsamında değerlendiren dilcilerin⁴⁷ aksine hem Ferrâ hem de müellif bu tür ifadelerin esmâ-i ef'âl olmasından bahsetmemiştir. “إِيَّاكَ/“kendinize dikkat edin”, “إِيَّاكَ/benden uzak dur”, “عِنْدَكَ/al, yakala”, “إِيَّاكَ/defol, benden uzak dur”, “وَرَاءَكَ/dikkat et, arkana bak arkana” ve “ذُونَكَ/sakın” gibi, muhâtabı bir eylemi yapmaya teşvik eden ve özendiren igrâ ifadeleri bir tür emirdir. *Kur'ân*'da da aynı türden emir kalıpları gelmiştir. Müellif, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ عَلَىٰكُمْ “ey iman edenler siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin”⁴⁸ ayetindeki “عَلَيْكُمْ” ifadesinin, “احفظوا أنفسكم واشتغلوا بأعمالكم” anlamında emir olduğunu beyan etmektedir. Arap şiirinde emir anlamına gelen igrâ kalıplarının kullanımının yaygınlığını ifade eden müellif, kim tarafından söylendiği bilinmeyen “عَلَيْكَ بِأَمْرِ نَفْسِكَ يَا لَكَأُفْ مَا مِنْ” “Ey alçak sen kendine bak, baldırı çıplak kimseyi kim koruyacak”⁴⁹ şiirini örnek kabilinden zikretmiştir.⁵⁰

2.8. Te'kit Nûnu ile Emir “الأمر بالنون الثقيلة والحفيفة”

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, vurgu amacıyla kelimenin sonuna eklenen şeddeli veya sakin “ن/nûn” harfi ile kullanılan emir kiplerini Arap dilinde emrin bir çeşidi olarak ele almıştır. “إِصْرَيْنَ”

⁴² İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3/48.

⁴³ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 3/48.

⁴⁴ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrîf*, 119.

⁴⁵ Ebü'l-Bekâ Muhibbüddin Abdullâh el-Ukberî, *el-Lübâb fi 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*, thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât – Abdülilâh Nebhân (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1995), 1/459; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, 3/1379.

⁴⁶ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/322.

⁴⁷ Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtûbî, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Komisyon (Mekke: Ma'hedü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 2007), 5/503.

⁴⁸ el-Mâide 5/105.

⁴⁹ Ebü Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Bağdat: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1980), 1/203.

⁵⁰ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrîf*, 121.

ve “لَا تُصْرَبْنَ” gibi te’kit edatlarıyla kullanılan emr-i hâzır ve nehy-i hâzır eril ve dişil kalıplarını eserinde ayrıntılı olarak işledikten sonra, tesniye ve cemi müennes kalıpları hariç nûn-i muhaffefenin de kullanım şeklinin müşeddede ile aynı olduğunu hatırlatan müellif, Arap dilinde bu tür yapıların çokluğuna işaret eder.⁵¹ Te’kid nûnu ile kullanılan emir ve nehiy kiplerinde emir anlamının te’kid edatında olmadığı, aksine bizzat emir veya nehiy kalıbından kaynaklandığı aşikardır. Buna rağmen müellif, nûn-u müşeddede ve muhaffefe ile kullanılan yapıları emrin bir türü olarak ele almıştır. Onun beyanı, bir emir türü olduğu intibahı uyandıracak nitelikte olsa da ifadenin gücünü artırmaya yönelik başvuru bu dilsel yapının, emrin bir türü kapsamında sayılmaması gerekmektedir. Müellifin beyanını, emir ve nehiy kiplerinin nûn-u müşeddede ve muhaffefe ile kullanılmasının, Araplar tarafından sıklıkla başvuru bir anlatım biçimi olduğu şeklinde anlaşılması daha isabetli görünmektedir.

2.9. Haber Formunda Gelen Emirler “الأمر على لفظ الخبر”

Fiil cümlesi formunda gelen bu tür haberler, Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e göre emrin bir türüdür. Araplar “كَذَبَ عَلَيْكَ الْحُجُّ/hacca gitmen gerek”, “كَذَبَ عَلَيْكَ الْعُمْرَةُ/umre yapman gerek” ve “كَذَبَ الْغَزْوُ عَلَيْكَ/savaşmalısın” dediklerinde bu ifadelerle muhataplarından bir eylemi yapmalarını isterler. Hz. Ömer (ö. 73/693), kendisine gelerek gut hastalığından şikayetçi olan kimseye “كَذَّبْتُكَ الظَّهَائِرُ” diyerek öğle güneşine dikkat etmesini tavsiye etmiştir. Müellife göre bu ifade “كَذَّبْتُكَ الظَّهَائِرُ/güneşten sakın” anlamında emirdir. Yine Câhiliye dönemi şairlerinden Hudâş b. Züheyr'e nispet edileni bir şiirde, “كَذَّبَ الْعَيْقُ وَمَاءَ شَرْبٍ بَارِدٍ/kuru hurma yemeli ve kırbadan soğuk su içmelisin”⁵² denilerek haber cümlesi emir anlamında kullanılmıştır.⁵³

3. Kur’ân’da Geçen Emir İfadeleri

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib eserinde, *Kur’ân*'da geçen emir ifadeleri ile ilgili faydalı bilgiler vermiştir. Müellif, *Kur’ân*'ı inceleyerek emir anlamı taşıyan yapıları tespit etmiştir. Bu emirleri anlamlarına göre gruplandırarak *Kur’ân*'daki emirlerin 23 farklı anlamda kullanıldığını belirlemiştir. Her bir anlamı kendi terminolojisine göre isimlendirmiştir. Emri sınıflandırma ve isimlendirme işinde müellif, çoğunlukla ilgili ayette geçen emir fiilinin anlamından hareket etmiştir. O, *Kur’ân*'da geçen türlerini saydıktan sonra emri, Allah'ın kullarına merhametinden dolayı yol gösterme maksadıyla yer alan emirler ve kulluk maksadıyla vermiş olduğu taabbudî emirler olmak üzere iki grupta özetlemiştir.⁵⁴ Müellifin tespit ettiği, *Kur’ân*'daki emir türleri ve o emirleri ifade ettiği kavramlar ile ayetten göstermiş olduğu örnekler aşağıda ele alınmıştır.

3.1. Vücûb Emri ‘أمر الوجوب’

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in dilinde vücûb emri olarak ifade edilen emirler, bir eylemin zorunlu olarak yapılmasının istendiği emir türleridir.⁵⁵ Görünüşe göre müellif vücûb emri ifadesini kullanırken fıkıh usulünden etkilenmiştir. Zira, emir ile ilgili bir kavram olan vücûb, fıkıh usulünde emir kalıbının zâhirinden anlaşılabilir ve mendûb veya mübah olduğunu gösteren bir delil bulunmayan emirlere karşılık gelmektedir. Bu tür emirler muhatapı için bağlayıcıdır.⁵⁶

⁵¹ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku't-taşrif*, 126.

⁵² Ebü Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Burşân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1989), 270.

⁵³ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku't-taşrif*, 126.

⁵⁴ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku't-taşrif*, 109-129.

⁵⁵ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku't-taşrif*, 127.

⁵⁶ Ebü İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm eş-Şîrâzî, *et-Tebşıra fi uşûli'l-fikih*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1980), 31.

Kur'ân'ın وَأَتُوا الزَّكَاةَ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوا الزَّكَاةَ “*Namazı kılın, zekâtı verin*”⁵⁷ ayetinde bu türden bir emir söz konusudur. Bu tür yerlerde emre muhatap olan kimse, eylemi yapıp yapmama hususunda tercih hakkına sahip değildir. Emri veren otorite tarafından işi yapması bağlayıcı bir üslup ile istenmektedir. Allah'ın emir ve yasaklarının bildirildiği ayetlerde geçen emir kalıpları bu emir türündendir.

3.2. Vaîd Emri ‘أمر الوعيد’

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Kur'ân*'da geçen emir ifadelerinden bazılarını vaîd emri olarak isimlendirmiştir.⁵⁸ Bu tür yerlerde emir sîgası ile bir eylemin yapılması istenmez. Bu nevi emirler gözdağı vermeye ve tehdit etmeye matuftur. *Kur'ân*'ın, اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ “*istediğinizi yapın*”⁵⁹ ayetinde muhataplardan istedikleri gibi davranmaları istenmemiştir. Muhataplara, davranışlarının ağır sonuçları olacağı hatırlatılmış ve sorumsuzluklarının olumsuz sonuçları ile korkutulmuştur. Bu ayeti izah ederken “اَعْمَلُوا” ve benzeri emirlerin vaîd ve tehdîd emir olarak adlandırıldığına işaret eden Aynî (ö. 855/1451), emir kipinde gelen bu ifadelerin anlam olarak nehiy olduğundan bahseder. Ona göre ayetin anlamı, “Allah'ın ayetleri konusunda, hakikatten saparak dilediğiniz gibi hareket etmeyin” demektir.⁶⁰ Sâmerî (ö. 2001), ise bu tür emirlerin gerçek anlamı olan talebin dışında, başka anlamlarda kullanılmasını mecaz olarak nitelendirir. Sâmerî'ye göre, “اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ” ayeti bir kimsenin korkutmak maksadıyla çocuğuna “وَلَا تَدْرُسْ/sen çalışma ve oynamaya devam et” demesi kabilinden mecaz bir ifadedir ve tehdit amacıyla mecaza başvurulmuştur.⁶¹

3.3. İ'tibâr Emri ‘أمر الإعتبار’

Saygınlık, bakış açısı, hesaba katma ve dikkate alma gibi kök anlamlara sahip⁶² olan i'tibâr kelimesi Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in terminolojisinde *Kur'ân*'da yer alan emir türlerinden birinin adını ifade etmektedir. Müellif, kelimedeki bulunan hesaba katma, dikkate alma ve ibret alma anlamına itibar ederek *Kur'ân*'da geçen bu tür emirlerin ayette geçen muhtevadan ders çıkarılmasının istendiğini söylemektedir. Nitekim müellife göre, قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا “*de ki: Yeryüzünde dolaşın ve günahkarların sonunun nice olduğunu görün*.”⁶³ ayetinde muhataptan yeryüzünü dolaşmaları istenmemektedir. Aksine mücrimlerin akıbetinden ibret almaları istenmektedir.⁶⁴ O, *Kur'ân*'da geçen bu tür emirlerin ibret alma maksadına matuf olduğu konusunda Mâtürîdî (ö. 333/944) gibi düşünmektedir. Nitekim Mâtürîdî de, ayette geçen “سِيرُوا” emrinin yeryüzünde dolaşılmasını emretmediğini, bunun sizden önce geçmiş ve Allah'ı inkâr etmiş olan kimselerin durumlarından ibret alınmasını salık verdiğini söylemiştir.⁶⁵ Bazı kimseler bu ayette ifade edilen ilahi emre muhatap olanların yeryüzünü dolaşarak önce geçmiş milletlerin

⁵⁷ el-Bakara 2/43.

⁵⁸ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 127.

⁵⁹ Fussilet 41/40.

⁶⁰ Bedreddin Aynî, *el-Makâşidü'n-naḥviyye fî şerhi şevâhidi şürûhi'l-Elfiyye*, thk. Alî Muhammed Fâhir vd. (Kahire: Dâru's-Selâm, 2010), 4/1821.

⁶¹ Fâdıl Sâlih es-Sâmerî, *Meâni'n-naḥv* (Ürdün: Dâru'l-Fikr, 2000), 4/30.

⁶² Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmilatü'l-me'âcimi'l-'Arabîyye*, thk. Muhammed Selim Nuaymî (Irak: Vüzâratü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, ts.), 7/136; Komisyon, *el-Mu'cemü'l-vesîf* (Kahire: Dâru'd-Davet, ts.), 2/580.

⁶³ en-Neml 27/69.

⁶⁴ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 127.

⁶⁵ Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 4/109.

başına gelenleri bütünüyle müşahede etmelerinin mümkün olamayacağından hareketle burada sözü edilen emirden kastın ibret alınması olduğuna işaret etmiştir.⁶⁶

3.4. Tergîb Emri ‘أمر الترغيب’

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e göre, *Kur'an*'da geçen bazı emir kalıpları eylemin yapılmasını teşvik etmeye yöneliktir. Bu emirlerde bağlayıcılık ve mecburiyet yoktur. İsteyen yapılması tavsiye edilen fiili yapar isteyen ise yapmaz. Müellif, bu emir türüne tergîb emri demektedir. Ona göre, “فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ” *“namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz”*⁶⁷ ayetinde ifade edilen Cuma vaktinin yasağından sonra alışveriş ve diğer insani faaliyetleri özendirme amacına matuftur.⁶⁸ Müellifin, bu ayette geçen “ابْتَغُوا” emrinin tergîb anlamına geldiğine dair görüşü, tespit edilebildiği kadarıyla diğer âlimlerin görüşleriyle uyumlu değildir. Zira yaygın olan, ayetteki emrin ibahaya delalet ettiği düşüncesidir. Taberî (ö. 310/923), buradaki emrin izin anlamına geldiğini ve vücut anlamı taşımadığını, aksine namazdan sonra ticaret ve benzeri helal kazanç arama yollarının mübah olduğuna delalet ettiğini söylemiştir.⁶⁹ Zeccâc (ö. 311/923) da Taberî gibi ayetteki emrin ibaha anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca o, bu ayetten başka *“ihramdan çıkınca avlanabilirsiniz”*⁷⁰ ve *“آتوهم من مال الله الذي آتاكم”* *“Allah'ın size verdiği maldan onlara verin”*⁷¹ gibi yerlerdeki emir ifadelerinin şarta bağlı bir yasağın sona erdiğini ve şartın ortadan kalmasıyla yasağın mübah bir eyleme dönüştüğünü bildiren ibâha emri olduğu görüşündedir.⁷² Bir yasaklama ifadesinin peşinden gelen emir kiplerinin serbestlik anlamını barındırdığını söyleyen Mâtürîdî, bu emirlerin teşvik anlamı içermediğini, sadece ibâha anlamını taşıdığını söylemiştir.⁷³

3.5. İbâne Emri ‘أمر الإبانة’

Açıklama ve izah etme anlamına gelen ibâne kelimesi,⁷⁴ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in *Kur'an*'da geçen emir kipleriyle ilgili kullandığı kavramlardan biridir. Müellif, bu tür emirlerin bir eyleme açıklık getirme amacına yönelik olduğunu, bağlayıcılık ve vücut anlamına gelmediğini düşünür. Müellife göre, *“فَلِإِنْ أَنْظَرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ”* *“de ki: Bakın da görün, göklerde ve yerde neler var”*⁷⁵ ayetinde geçen emir kipi ibâne anlamı içermektedir.⁷⁶ Ona göre, bu ayette emir kipiyle emrin muhâtabına yerlerde ve göklerde olup bitenleri beyan etme kastedilmiştir. Bu ayette geçen emrin “beyan” anlamına geldiğini müelliften başka söyleyen kimsenin varlığı tespit edilememiştir. Meselâ İbn Kuteybe (ö. 276/889), ayette geçen “انظروا” emrinin “اعتبروا” anlamına geldiğini ve emrin ders çıkarmak amacına yönelik olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷ Râgıb el-İsfahânî (ö.

⁶⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1974), 4/579.

⁶⁷ el-Cuma 62/10.

⁶⁸ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 127.

⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 19/167.

⁷⁰ el-Mâide 5/2.

⁷¹ en-Nûr 24/33.

⁷² Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh*, thk. Abdülcelil Abdûh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 4/41.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/14.

⁷⁴ Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed Avd Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 15/355.

⁷⁵ Yûnus 10/101.

⁷⁶ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 127.

⁷⁷ Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Sakr (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1978), 200.

5./11. yüzyılın ilk çeyreği) ise ayette geçen emrin; “تَأَمَّلُوا” anlamına geldiğini söylemiş ve söz konusu emri, dikkatle bakıp incelemek, hakkında derin düşünmek ve hakikatine vakıf olmak olarak anlamıştır.⁷⁸

3.6. İbâha Emri ‘أمر الإباحة’

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Kur'ân*'da geçen emirlerden bazılarının ruhsat ve izin vermek anlamında ibâha emri olduğunu, وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا “ihramdan çıkınca avlanabilirsiniz”⁷⁹ ayetiyle istişhâd ederek anlatmıştır.⁸⁰ Ayette avlanmaya izin verildiği bildirilmiştir. Burada emrin anlamı ruhsat olup zorunluluğa delalet etmez. Bir şeyin emredilmesi zıddının nehyini, yasaklanması ise zıddının emrini her zaman zorunlu kılıp kılmadığı meselesi dilciler arasında tartışma konusu olmuştur. Bazı dilciler bunu savunurken bir kısmı müellifin ibâha emri dediği bu ve benzeri ayetlere dayanarak bir şeyin emrinin veya nehyinin her zaman zıddını zorunlu kılmayacağını, bazen aksinin ibâha ve izni ifade edebileceğini söylemiştir.⁸¹

3.7. Müheddid Emri ‘أمر المهدد’

Korkutmak, gözdağı vermek, tehdit etmek gibi anlamlara gelen “التهديد” kökünden türeyen⁸² müheddid kelimesi teditkar, tehdit eden demektir. Emir kipinin bazen tehdit anlamını ifade etmesi,⁸³ âlimler arasında genel kabul görmüş bir meseledir. Nitekim İbn Atiyye (ö. 541/1147), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve Kurtubî (ö. 671/1273) başta olmak üzere pek çok müfessir ayetin vaîd ve tehdit anlamına işaret etmiştir.⁸⁴ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib de aynı görüştedir. Nitekim, قُلْ اسْتَهْزِئُوا “de ki: Alay edin bakalım”⁸⁵ ayetinde, emre muhatap olan kişiler yaptıkları eylemin karşılıksız kalmayacağı ve mutlaka cezalarını çekecekleri hususunda tehdit ve ihtar edilmiştir.⁸⁶ Tespit edilebildiği kadarıyla, bu ayetteki emrin tehdit anlamına geldiği konusunda görüş ayrılığı yoktur. Müellif, tehdit anlamı ifade eden emirleri “vaîd emri” ve “müheddid emri” olarak ikiye ayırmıştır. Her ikisi için verdiği örneklerde; gözdağı verme, muhatapı korkutma ve tehdit etme anlamı vardır. Anlam olarak aynı olan bu emirleri, ayrı isimlerle ifade etmek gereksiz fazlalık gibi görünmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu ayrımı müelliften başka yapan kimse olmamıştır.

3.8. Tenbih Emri ‘أمر التنبيه’

Uyarmak, ikaz etmek, uyandırmak, haber vermek ve öğüt vermek anlamlarını ifade eden tenbih,⁸⁷ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in terminolojisinde Kur'ân'da yer alan bir emir türüdür. Ona göre, tenbih emrinde amaç bir işin yapılmasını talep etmek değildir. O, bu emirlerin muhâtabı

⁷⁸ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Ḳur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 812.

⁷⁹ el-Mâide 5/2.

⁸⁰ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Deḳâiḳu't-taṣrîf*, 171.

⁸¹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Vellâd, *el-İntişâr li-Sibeveyhi 'ale'l-Müberred*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 91.

⁸² Dozy, *Tekniletü'l-me'âcimi'l-'Arabiyye*, 11/6.

⁸³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabi, 2001), 2/274.

⁸⁴ Ebü Muhammed Abdülhak el-Endelüsî İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 3/54; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, 2/274; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 8/196.

⁸⁵ et-Tevbe 9/64.

⁸⁶ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Deḳâiḳu't-taṣrîf*, 127.

⁸⁷ Ebü Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luġa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 6/2252.

uyarmak, bilgilendirmek ve yapılması gereken bir eylemi haber vermek maksadıyla geldiğini düşünür.⁸⁸ *Kur'ân*'da geçen, *فَلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أُنزِلَ عَلَيْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ أَوْ جَهَنَّمُ أَوْ جَهَنَّمُ أَوْ جَهَنَّمُ أَوْ جَهَنَّمُ* “*de ki: Söyler misiniz size Allah'ın azabı açıkça veya ansızın gelirse*”⁸⁹ ifadesinde zorunluluk anlamı yoktur. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i muhataplarının tavırlarına karşı takınması gereken tutum konusunda bilgilendirmiştir. Müellifin örnek olarak ele aldığı bu ayet ve benzerlerinde bulunan “فَلْ” emrinin haber verme ve uyarma anlamına geldiğini ondan başka söyleyene rastlanmamaktadır. Müfessirler bu ifadeyi genellikle “قل يا محمد هؤلاء” şeklinde yorumlamıştır. Ayette geçen bu emir kipine tenbih emri diyen başka kimselerin varlığı tespit edilememiştir.

3.9. Edeb Emri ‘أمر الأدب’

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Kur'ân*'da eğitmek ve yol göstermek maksadıyla geldiğini düşündüğü emir kiplerine edeb emri ismini vermiştir. *Kur'ân*'ın *فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ* “*evlere girdiğinizde kendinize selam verin*”⁹⁰ ayetinde bu tür bir emir vardır.⁹¹ Ayet selam vermenin zorunlu olduğuna işaret etmemektedir. Selam vermenin uygun bir davranış biçimi olduğunu öğretmektedir. Aksi halde selamın terki sorumluluğu gerektiren bir fiil olması gerekir.

3.10. İntihar Emri ‘أمر الإنتهار’

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e göre, bazen emir kipleri muhâtabı azarlama ve sıkıştırma amacıyla kullanılabilir. Burada eylemin talep edilmesi söz konusu değildir. Emre muhatap olan kişi, emrin nesnesi durumundaki olgu karşısındaki cehaleti veya inkârı sebebiyle azarlanmak istenmektedir. Böyle bir kullanım biçimi *فَلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا* “*deki: Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi*”⁹² ayetinde söz konusudur.⁹³ Müellifin isimlendirmesinden anlaşıldığına göre, “فَلْ” emri ile Hz. Peygamber'den muhataplarına soru sorması istenmemiştir. Ayette geçen soru cümlesinin içeriği hakkında müşriklerin azarlanması ve cehaletteki ısrarları nedeniyle ayıplanmaları kastedilmiştir. Taberî, ayette geçen “فَلْ” emrinin gerçek anlamında kullanıldığını düşüncesindedir. Ona göre Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'den muhataplarına söz konusu soruyu sormasını istemiştir. Böylece Allah, elçisinden soruya soruyla karşılık verme yöntemini kullanarak muhataplarının inançlarının fesadını ortaya çıkarmasını ve hakikati ispat etmesini istemiştir.⁹⁴

3.11. Şehâdet Emri ‘أمر الشهادة’

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in şehâdet emri nitelemesi dikkat çekicidir. Görünüşe göre o bu kavramı eserine de örnek olarak aldığı *كُونُوا قَرَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ* “*Allah için hakkı ayakta tutun*”⁹⁵ ayetinde geçen “شُهَدَاءَ” kelimesinden alıntıyla kullanmıştır.⁹⁶ Müellif, *Kur'ân*'da isimlendirmeye uygun başka emrin olup olmadığı ile ilgili herhangi bir beyanda bulunmamıştır. Ayette insanlardan hakka riayet etmeleri ve şahitlik ederken adaletli olmaları istenmektedir. Ayette geçen “كُونُوا” emri gerçek anlamıyla kullanılmış ve emredilen eylemin aksi olan adaletsizlik

⁸⁸ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku't-taşrîf*, 127.

⁸⁹ el-En'âm 6/47.

⁹⁰ en-Nûr 24/61.

⁹¹ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku't-taşrîf*, 127.

⁹² el-En'âm 6/91.

⁹³ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku't-taşrîf*, 127.

⁹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 11/528.

⁹⁵ el-Mâide 5/8.

⁹⁶ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku't-taşrîf*, 128.

ve yalancı şahitlik yasaklanmıştır. Ayet genellikle bu şekilde anlaşılırken kimi âlimler ayetin adalet vurgusunu öne çıkarırken⁹⁷ bazı kimseler de ayetin doğru şahitliğe atıfta bulunmasını öncelemiştir.⁹⁸

3.12. Lütuf Emri 'أمر اللطف'

Şefkat ve sevecenlik gibi anlamları içeren lütuf kelimesi Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in *Kur'ân*'da geçen emirler için kullandığı kavramlardan biridir. O, örnek olarak, *قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا* "de ki: Rabbimi tenzih ederim ben sadece bir beşer peygamberim"⁹⁹ ayetini zikretmiştir.¹⁰⁰ Müellife göre ayette yer alan "قُلْ" emri Hz. Peygamber'in muhataplarına bir şey söylemesini emretmekten ziyade Allah'ın indinde elçisinin değerini göstermek ve onun sevgili bir kulu olduğunu muhâtaba hatırlatmak maksadına matuftur.

3.13. Tahvîf Emri 'أمر التخويف'

Bazı emirlerin yıldırma, gözdağı verme ve korkutma anlamına geldiğini söyleyen Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, bu tür emirlere tahvîf emri demektedir. Onun değerlendirmesine göre *فَتَمَتُّوْا* "iddianızda doğruysanız haydi ölümü isteyin"¹⁰¹ ayetinde geçen "فَتَمَتُّوْا" emri talep anlamına gelmemektedir. Batıl davalarında ısrar eden muhataplara gözdağı vermek amacıyla gelmiştir.¹⁰² Bu ve benzeri yerlerde geçen emirlerin tehdî anlamını içerdiğini söyleyenler de vardır. Buna göre emir sahibi muhâtabına emrin nesnesi olan eylemi yapamayacağı ile ilgili meydan okumaktadır.¹⁰³ İbn Fâris (ö. 395/1004), ayette geçen "فَتَمَتُّوْا" emrinin vaîd/tehdit anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁰⁴

3.14. Mesh Emri 'أمر المسح'

Dönüştürme, tahrif etme ve bozma gibi anlamları bulunan mesh kelimesini Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Kur'ân*'da geçen bir emir türü olarak ele almıştır.¹⁰⁵ Müellifin bir emir türüne, böyle bir ismi tercih etmesinde *كُونُوا قِرْدَةً خَاسِيْنَ* "aşağılık maymunlar olun"¹⁰⁶ ayetinin etkili olduğu görülmektedir. Onun bu ayetteki emir kipini, Allah'ın emre muhatap olan kimselerden maymuna dönüşmelerini istediği şeklinde anladığı söylenebilir. Emir kipini, emredilenin yapılmaması halinde emirle karşılaşan kişinin asi durumuna düştüğü durum olarak tanımlayan İbn Fâris, emrin başka anlamlarının da olduğundan bahsetmektedir. Ona göre, ayette "كُونُوا/olunuz" emri tekvini emir olarak adlandırılır. İbn Fâris'in anladığına göre Allah, emre muhatap olan kimselerin maymun olarak yaratılmasını istemiştir.¹⁰⁷ Kefevî (ö. 1095/1684), bu ayette geçen emir hakkında, boyun eğdirmek, mecbur etmek ve alay etmek gibi anlamlara sahip olan teshîr kelimesini tercih

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/336.

⁹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 9/310.

⁹⁹ el-İsrâ 17/93.

¹⁰⁰ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 128.

¹⁰¹ el-Bakara 2/94.

¹⁰² Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 128.

¹⁰³ Ebü Hilâl el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, thk. Şeyh Beytullah Bayat (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1991), 143.

¹⁰⁴ Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *eş-Şâhibî fî fikhi'l-luğati'l-'Arabîyyeti ve mesâlihâ ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ*, thk. Ahmed Muhammed Beydûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 138.

¹⁰⁵ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 128.

¹⁰⁶ el-A'râf 7/166.

¹⁰⁷ İbn Fâris, *eş-Şâhibî fî fikhi'l-luğa*, 139.

etmiştir.¹⁰⁸ Onun izahından anlaşıldığına göre ayette geçen bu emirde muhâtaba boyun eğdirme ve alçaltma anlamı vardır. Sâmer râî, ayette geçen bu tür emirleri izlâl/küçük düşürme anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁰⁹

3.15. Tahzîr Emri ‘أمر التحذير’

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e göre, *Kur'an*'ın emirlerinden bazıları uyarı ve sakındırma anlamını taşır. Müellifin terminolojisinde bu tür emirler tahzîr emri olarak isimlendirilir.¹¹⁰ Anlaşıldığına göre müellif bu kavramı *أَمُّوا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ* “*ey iman edenler tedbirinizi alın*”¹¹¹ ayetinin anlamından hareketle tercih etmiştir. Ayette yer alan “خُذُوا” emri sözü edilen konularda gereken önlemleri almaları için muhataplara bir uyarı anlamını ifade etmektedir.

3.16. Tekvîn Emri ‘أمر التكوين’

Yaratma ve yoktan var etme anlamında kullanılan tekvîn Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'e göre, *Kur'an*'da yer alan emir kiplerinin bir grubuna verilen isimlerden biridir.¹¹² Emrin bu anlama gelebileceği konusunda âlimler arasında ihtilaf yoktur.¹¹³ *إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ* “*biz bir şey murad ettiğimizde sözümüz ol demekten ibarettir. O da hemen oluverir*”¹¹⁴ ayetinde geçen “*كن/ol*” emrinde tekvîn anlamı vardır.

3.17. İbtihâl Emri ‘أمر الإبتهال’

Lanet etmek, ilenmek, nefret etmek ve terk etmek gibi anlamlara sahip olan “*الْبُهْل*” kökünden türeyen “*الإبتهال/ibtihâl*” kelimesi; Yalvarmak, birinden bir şey istemek, yakarmak, Allah'a yalvarmak, rica ve niyazda bulunmak gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁵ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in ibtihâl emri olarak isimlendirdiği emir türüne *Kur'an*'ın, *فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ آبَاءَنَا وَأَبْنَاكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ* “*gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da Allah'ın lâneti yalancılara üzerine olsun diye dua edelim*”¹¹⁶ ayetindeki “*تَعَالَوْا/gelin*” emrini örnek olarak zikretmiştir.¹¹⁷ Öyle anlaşılıyor ki müellif, ayette geçen “*تَعَالَوْا/gelin*” emrine ibtihâl ismini verirken ayette geçen “*ثُمَّ نَبْتَهِلْ /sonra dua edelim*” ifadesini referans almıştır. Müellifin, muhataplara yönelik “*تَعَالَوْا/gelin*” çağrısı ve daveti ile söz konusu ifade arasında nasıl bir bağ kurduğu meselesinin izahı zor görünmektedir. Onun, ayette geçen bu emir ifadesini muhataplara çağrı olarak mı anladığı yoksa, karşılıklı lanetleşmek olarak mı anladığına yönelik bir netlik söz konusu değildir. Ayetteki emir ifadesi ile terim olarak kullanılan kelime arasında anlam yönünden bir irtibatın kurulması güçtür.

¹⁰⁸ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnân Derviş - Muhammed el-Mısri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 179.

¹⁰⁹ Sâmer râî, *Meâni'n-nahv*, 4/31.

¹¹⁰ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 128.

¹¹¹ en-Nisâ 4/71.

¹¹² Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 128.

¹¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/393.

¹¹⁴ en-Nahl 16/40.

¹¹⁵ Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 3/1249; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sader, 1993), 8/221; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, thk. Komisyon (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 741.

¹¹⁶ Âl-i İmrân 3/61.

¹¹⁷ Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 128.

Tespit edilebildiği kadarıyla söz konusu ayetteki emir kalıbını ibtihâl emri olarak adlandıran başka kimse yoktur. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib bu ismi kullanırken emir kalıbının dışında başka bir kelimeyi kullanmıştır. Müfessirler genellikle, bu ayette geçen “تعالوا/gelin” emrini davet, çağrı, mülâane/lanetleşme, davalarını ispata çağrı ve teşvik olarak anlamıştır.¹¹⁸

3.18. İstibsâl Emri ‘أمر الإستيسال’

İstibsâl kelimesi, öfkenin veya tiksintinin verdiği yürek katılığı ile suratını asmak, hiddetli bakmak, somurtmak ve kaşlarını çatmak anlamlarının yanında cesur olmak anlamına da gelen “البسل” kökünden türemiştir. Öfkeli kimseye “بسل الرجل/adam suratını astı” denilmektedir. Görülmesi hoş olmayan veya iğrenç olan bir durumla karşılaşan bir kimsenin yüz ifadesi anlatılırken “أسدَّ بأسل” tamlaması aslanın gücünü ve gözü karalığını anlatan bir ifadedir.¹¹⁹ “الإستيسال” ölümü göze almak, kendini ölüme atmak, öldürmek veya ölmek üzere savaşmak¹²⁰ anlamlarına geldiği gibi dönüşü olmayan bir yola girmek ve kişinin kurtulması mümkün olmayan bir kötülüğün içine düşmesi anlamını da ifade etmektedir.¹²¹

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in dilinde istibsâl kelimesi, Kur'an'da geçen emir türlerinden birinin adıdır.¹²² Ona göre, “إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَأَقْعُدُوا مَعَ الْحَالِفِينَ” “çünkü baştan, oturup kalmaya razı oldunuz. Artık geri kalanlarla beraber oturun”¹²³ ayetindeki “فَأَقْعُدُوا” istibsâl emri türüne girmektedir. Öyle anlaşılıyor ki müellif, ayetteki emre muhatab olan kimselerin, ayetin öncesinde bahsi geçen hataları sebebiyle kendilerini, asla dönüşü olmayan bir yola soktuklarını ve telafi edilemeyecek bir hataya düşürdüklerini düşünmektedir. Bu sebeple müellif muhtemelen, ayetteki oturma emrini, dönüşü olmayan bir emir olarak anlamış ve istibsâl emri olarak isimlendirmiştir.

Tespit edilebildiği kadarıyla bu ayette geçen “فَأَقْعُدُوا” emrini Ebü'l-Kâsım el-Müeddib gibi “sizi helake götürecektir şekilde oturun” şeklinde anlayan ve istibsâl emri olarak isim veren başka kimse olmamıştır. Ayetteki emir ifadesi müfessirler tarafından genellikle, daha önce Hz. Peygamber ile savaşa katılmayanların, savaşa katılmak için izin istemeleri halinde, onlara verilecek cevabı anlatmaktadır. Buna göre Allah Teâlâ peygamberinden, onlara, daha öne olduğu gibi yerlerinde oturmalarını ve savaşa katılmalarına izin verilmeyeceğini bildirmesi istemektedir. Diğer müfessirlerden farklı olarak Nesefî (ö. 537/1142), bu ayetteki “فَأَقْعُدُوا” emrinin tıpkı اِعْمَلُوا “istediğinizi yapın”¹²⁴ ayetindeki gibi tehdit ve azarlama anlamına geldiğini söylemiştir.¹²⁵

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/392; Nehhâs, *Îrâbü'l-Kur'an*, 1/162; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. İsmâ b. Abdülmuhsin el-Humeydân (Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1992), 105; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'an*, thk. Ebü Temîm Yâsir b. İbrâhim ve Ebü Bilâl Ganîm b. Abbas (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 1/327; Ebü'l-Kâsım Hüseyin er-Râgîb el-İsfahânî, *Câmi'u't-tefsîr*, thk. Komisyon (Riyad: Dâru'l-Vatan, 2003), 2/604; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâiki't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil*, thk. Halîl Memûn Şeyhâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 1/368; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2000), 8/118.

¹¹⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 7/263; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/53.

¹²⁰ Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 4/1634; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/54; Dozy, *Tekmilâtü'l-me'âcimi'l-'Arabiyye*, 6/28.

¹²¹ Ahmed Rızâ, *Mu'cemü metni'l-luğa* (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, 1985), 1/295.

¹²² Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, *Değâiku't-taşrif*, 128.

¹²³ et-Tevbe 9/83.

¹²⁴ Fussilet 41/40.

¹²⁵ Nesefî, *et-Teyisîr fi't-tefsîr*, 7/362.

3.19. İstifâr Emri ‘أمر الإستغفار’

Kur’ân’ın bir kısım emirlerinin af dilemek ve bağışlanmayı istemek anlamına geldiği ve *“رَبِّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا”* *“rabbinizden bağışlanmanızı isteyin. O, çok bağışlayıcıdır”*¹²⁶ ayetindeki emir kipinin bu anlamda kullanıldığı hususunda bir ihtilaf söz konusu değildir. Ebü’l-Kâsım el-Müeddib’in bu isimlendirmesi¹²⁷ de diğer âlimlerin görüşleriyle uyum içindedir.

3.20. Teavvüz Emri ‘أمر التَّوَدُّدِ’

Korunmak, sığınmak Allah’ın koruması için dua etmek gibi anlamları bulunan teavvüz kelimesini Ebü’l-Kâsım el-Müeddib, *Kur’ân* emirlerinden birine isim olarak verirken *وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ* *“ve de ki: Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım”*¹²⁸ ayetinde geçen *“أَعُوذُ”* fiilinden hareket ettiği görülmektedir.¹²⁹ Buna göre ayette geçen *“قُلْ”* emrinde sığınma talebi anlamı vardır.

3.21. Tevbîh Emri ‘أمر التَّوْبِيحِ’

Ebü’l-Kâsım el-Müeddib, *قُلْ بِسْمِ اللَّهِ يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ* *“de ki: İmanınız size ne kötü şeyler emrediyor”*¹³⁰ ayetindeki *“قُلْ”* emrinin muhâtabı kınama ve azarlama anlamına geldiğini söylemektedir.¹³¹ Bu tür emirler gerçek anlamı olan muhataptan bir eylemi yapmasını isteme manasına gelmez. Emir ifadesine maruz kalan kimselerin yaptıkları eylemin ne kadar kötü olduğu konusunda onları kınamak maksadıyla zikredilmiştir.

3.22. İz’âc Emri ‘أمر الإِزْعَاجِ’

Musallat olmak, rahatsız etmek ve sıkıntı vermek anlamlarına gelen iz’âc kelimesini Ebü’l-Kâsım el-Müeddib, *Kur’ân*’da bu anlamlarda kullanıldığını düşündüğü emir türlerine isim olarak kullanmıştır. Ona göre, *“وَأَسْتَفْزِرُ مِنْ أَسْطَعَتَ مِنْهُمْ”* *“onlardan gücünün yettiklerini ayar”*¹³² ayetinde geçen *“أَسْتَفْزِرُ”* emri bu anlama gelmektedir.¹³³ Müfessirler bu emrin anlamını genellikle küçümseme ve hafife alma anlamında yorumlarken¹³⁴ Mâtürîdî, ayette geçen *“أَسْتَفْزِرُ”* emrinin tehdit etmek ve gözdağı vermek anlamına geldiği görüşündedir.¹³⁵

3.23. Dua Emri ‘أمر الدعاء’

Kur’ân’da geçen emri kiplerinin bazılarının dua ve yakarma anlamı taşıdığı konusunda herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Emrin bu anlamına dikkati çeken Ebü’l-Kâsım el-Müeddib, *Kur’ân*’ın *“ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ”* *“bana dua edin duanızı kabul edeyim”*¹³⁶ ayetinde geçen emrin dua anlamını ifade ettiğini söylemiştir.¹³⁷

¹²⁶ Nûh 71/10.

¹²⁷ Ebü’l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku’t-taşrif*, 128.

¹²⁸ el-Mü’minûn 23/97.

¹²⁹ Ebü’l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku’t-taşrif*, 128.

¹³⁰ el-Bakara 2/93.

¹³¹ Ebü’l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku’t-taşrif*, 128.

¹³² el-İsrâ 17/64.

¹³³ Ebü’l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku’t-taşrif*, 129.

¹³⁴ Ma’mer b. Müsennâ, *Mecâzü’l-Kur’ân*, 1/384; Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, 3/250.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/58.

¹³⁶ el-Mü’min 40/60.

¹³⁷ Ebü’l-Kâsım el-Müeddib, *Değâîku’t-taşrif*, 129.

Sonuç

Sarf ve nahiv konusunda Sîbeveyhi'den (ö. 180/796) itibaren, bazıları her iki ilmi de kapsayan, bir kısmı ise sarf veya nahiv ilmine has olmak üzere birçok eser kaleme alınmıştır. Ebü'l-Kâsım b. Muhammed b. Saîd el-Müeddib'in sarf ilmi hakkında yazdığı *Deḳâiḳu't-taṣrîf* isimli eseri bunlardan birisidir. Müellif, Arap diline dair çalışmaların büyük bir ivme kazandığı 4./10. yüzyılda yaşamış bir âlimdir. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in bilinen tek eseri *Deḳâiḳu't-taṣrîf*'dir. Onun eseri, sarf ilim dalı açısından olduğu kadar leksikolojik/sözcükbilim ve fonetik/sesbilgisi alanında da özgün bilgiler içermesi ve kendine özgü bir morfolojik tasnif modeli önermesine karşın, referans kitaplar arasında yeterince anılmamaktadır. Müellif eserinde, sarf ilminin neredeyse bütün problemlerine yer vermiştir. Arap dilinin kelime yapısına ait konulardan birisi de emir meselesidir. O eserinde, emir anlamına gelen dilsel yapıların tamamına değinmiştir. Literatürde yeterince yer edinemeyen eserde, Arapçada emir fiili ve emrin çeşitleriyle ilgili önemli bilgiler mevcuttur. İnsanoğlunun isteğinin hudutsuz oluşunun farkında olan müellif, muhtemelen bu isteğin dile getirilmesinin, sınırlı sembollerle mümkün olamayacağı düşüncesinden hareketle, bu konuyu işlerken emir için türetilmiş kalıplarla yetinmemiştir. Arap dilinin emir ifade eden yapılarını derinlemesine incelediği anlaşılabilir müellif, Arapların diğer kimselerden istekte bulunurken kullandıkları tüm dilsel malzemeyi de emir kipine ilave etmiştir. Ayrıca *Kur'ân*'da geçen emirlerin yirmi üç farklı anlamda kullanıldığını tespitini yaparak *Kur'ân*'ın doğru anlaşılmasına yönelik önemli sayılabilecek ölçüde dilsel malzeme sunmuştur.

Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in, başta *Kur'ân* olmak üzere, Arap dilinin referans metinlerinde bulunan ve Arapçanın genel kabul görmüş gramer kurallarıyla uyumlu olmayan bazı ifade şekillerinin, dil açısından hatalı olmadığını ispat etme çabası dikkati çekmektedir. O, bu tür yapıların hatalı görülmesinin dil kurallarının tespiti sürecinde alınan dil malzemesinin belli lehçelerle sınırlı tutularak, Arap dilinin tüm müktesebatının dikkate alınmamasından kaynaklandığını düşünmektedir. Ona göre dili fasîh olan bütün kabilelerden dil malzemesi alınarak referans metinlerde ortaya çıkan farklı kullanım biçimlerinin izahı mümkündür. Müellif, emir konusunda bu düşüncesini tatbik etmiştir. Özellikle *Kur'ân*'da geçen ve dil kurallarına uygun olmadığı izlenimi veren bazı emir ifadelerinin, aslında Araplar tarafından yaygın olarak kullanıldığını, muhtelif kabilelerin şairlerinin şiirlerinden örneklerle açıklamıştır. Müellifin eserinin emir konusuyla ilgili bölümü *Kur'ân*'ın gramer yapısının doğru anlaşılmasında kıymetli bilgiler içermektedir. Bu çalışmada, müellifin emir konusundaki görüşlerinden elde edilebilen bilgi ve bulgulardan okuyucunun istifade etmesi hedeflenmiştir. Ebü'l-Kâsım el-Müeddib ve eserin layıkıyla kavranmasının ve ihtiva ettiği dil kurallarının ortaya konulmasının Arap dil alanına, terminoloji ve gramer açısından zenginlik ve çeşitlilik katacağı düşünülmektedir. Ayrıca, erken dönem dilcilerinin emir konusuna dair algıları ile müellifin de yaşadığı 4./10. asır dilcileri arasında bir farklılaşmanın olup olmadığı üzerine, mukayeseli bir incelemenin yapılması, farklılaşma varsa bunun muhtemel sebeplerinin tespiti adına katkı açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça/Bibliography

- Abbâs Hasan. *en-Nahvü'l-vâfi*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 15. Basım, 1974.
- Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade. *Me'âni'l-Ḳur'ân*. thk. Hüda Mahmûd Karâa. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1990.
- Askerî, Ebü Hilâl el-Hasen b. Abdillâh. *el-Furûku'l-luğaviyye*. thk. Şeyh Beytullah Bayat. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1991.
- Aynî, Bedreddin. *el-Makâşidü'n-naḥviyye fî şerhi şevâhidi şürûhi'l-Elfiyye*. thk. Alî Muhammed Fâhir vd. 4 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2010.
- Bâhilî, Ebü Nasr Ahmed b. Hâtim. *Şerhu Dîvâni Zî'r-rumme*. thk. Abdülkuddüs Ebü Sâlih. 3 Cilt. Cidde: Müessesetü'l-Îmân, 1982.
- Câhiz, Ebü Osmân Amr b. Bahr. *el-Burşân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-ḥûlân*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1989.
- Cevherî, Ebü Nasr İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyin, 4. Basım, 1987.
- Daşkiran, Yaşar. "Kur'ân-ı Kerîm'deki Sarf 'Udûllerinin Anlama Etkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (2018), 1347-1368.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Tekmiletü'l-me'âcimi'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Selim Nuaymî. 11 Cilt. Irak: Vüzâratü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, ts.
- Ebü'l-Kâsım el-Müeddib, b. Muhammed b. Saîd. *Deḳâiku't-taşrîf*. thk. Hâtim Sâlih Dâmin. Dimaşq: Dâru'l-Beşâir, 2004.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn. *el-İnşâf fî mesâ'ili'l-ḥilâf beyne'l-Başriyyîn ve'l-Küfiyyîn*. thk. Cevdet Mebrûk – Muhammed Mebrûk. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2002.
- Ezherî, Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed Avd Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferrâ, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Ḳur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî - M. Alî en-Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mısıriyye, 1955.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Ḳâmûsü'l-muḥîṭ*. thk. Komisyon. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Halîl b. Ahmed, Ebü Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Bağdat: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1980.
- İbn Atıyye, Ebü Muhammed Abdülhak el-Endelüsî. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Münşif*. thk. İbrâhim Mustafa - Abdullah Emîn. 3 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Kadîm, 1954.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *eş-Şâhibî fî fîkhi'l-luğati'l-'Arabiyyeti ve mesâlihâ ve süneni'l-'Arab fî kelâmiḥâ*. thk. Ahmed Muhammed Beydûn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Hâleveyh, Ebü Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *Muḥtaşar fî şevâzzi'l-Ḳur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, 1934.
- İbn Hazm, Ebü Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî. *el-İḥkâm fî uşûli'l-aḥkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1983.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *Tefsîru'l-Ķur'âni'l-'azîm*. thk. Mustafa Seyyid Muhammed. 15 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim. *eş-Şi'r ve 'ş-su'arâ'*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1967.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Ġarîbü'l-Ķur'ân*. thk. Ahmed Sakr. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vilü müşkili'l-Ķur'ân*. thk. İbrâhim Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mâlik, Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed et-Tâî. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. thk. Abdülmün'im Ahmed Herâdî. 5 Cilt. Mekke: Câmîatiü Ümmü'l-Kurâ, 1982.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sader, 3. Basım, 1993.
- İbn Vellâd, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-İntişâr li-Sibeveyhi 'ale'l-Müberred*. thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş. *Şerhu'l-Mufaşşal*. thk. Emîl Bedî' Ya'kûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabi, 2001.
- İbnü's-Serrâc, Ebü Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl. *el-Uşûl fi'n-naĥv*. thk. Abdülhüseyn el-Fetlî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1996.
- İmruülkays, Ebü'l-Hâris Hunduc b. Hucr b. el-Hâris. *Dîvânü İmrui'l-Ķays*. thk. Abdurrahmân el-Mustâvî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2. Basım, 2004.
- Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hafîb. *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-Belâga*. thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât*. thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Komiyon. *el-Mu'cemü'l-vesîf*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'd-Davet, ts.
- Kur'an-ı Kerim Meâlî*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li-aĥkâmi'l-Ķur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mâtürîdî, Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Ķur'ân*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Ma'mer b. Müsennâ, Ebü Ubeyde. *Mecâzü'l-Ķur'ân*. thk. Fuat Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1962.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *'Ulûmü'l-belâga el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1993.
- Meydânî, Abdurrahmân Habenneke. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Nehhâs, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *İ'râbü'l-Ķur'ân*. thk. Abdü'l-Mün'im Halîl İbrahim. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer. *et-Teysîr fî't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdi. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin. *Câmi'u't-tefsîr*. thk. Komisyon. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 2003.
- Rızâ, Ahmed. *Mu'cemü metni'l-luğa*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, 1985.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *Meâni'n-naħv*. 4 Cilt. Ürdün: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Naîm Zerkûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1987.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm es-. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ. 13 Cilt. Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1977.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-. *Tefsîrû'l-Kur'ân*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm ve Ebû Bilâl Ganîm b. Abbas. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-. *Şerhu şevâhidi Muğni'l-lebîb*. thk. Ahmed Zâfir Kucân. 2 Cilt. Kahire: Lecnetü't-Türâsi'l-Arabî, 1966.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed eş-. *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Komisyon. 10 Cilt. Mekke: Ma'hedü'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 2007.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm eş-. *et-Tebşıra fî uşûli'l-fikh*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1980.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh el-. *el-Lübâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb*. thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât – Abdülilâh Nebhân. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1995.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. İsam b. Abdülmuhsin el-Humeydân. Demmâm: Dâru'l-Islâh, 2. Basım, 1992.
- Ya'kûb, Emil Bedî'. *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fî şevâhidi'l-'Arabiyye*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abdûh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf 'an haqâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvil fî vücûhi't-te'vil*. thk. Halîl Memûn Şeyhâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 2009.